

OKNYTT

Medlemsblad för Johan Nordlander - sällskapet

Red: Lars-Erik Edlund Nr 1-2 1982 Årg 3

INNEHÅLL

LEDARE

Gösta Berg. Om skidforskning 1

ARTIKLAR

Gösta Holm. Sockennamnet *Bygdeå* i Västerbottens kustland.. 7

Åsa Nyman. Boddas bönhus. Tradition och forskning kring
en gammal byggnad 9

Tryggve Sköld. Schefferus' "Lapponia" 16

Gustaf Eklund. Själevads kyrkas ombyggnad. En folksägen.. 21

Margareta Källskog. Dialekt- och folkminnesarkivet i
Uppsala. En presentation 24

Bengt Audén. Hette Ingemar Stenmarks släkting *Joon* eller
Jöns? En replik 34

Karl-Hampus Dahlstedt. En cykelfärd för "Gamla byar" 39

Karl-Hampus Dahlstedt. Folkmåls litteratur i OKNYTT.
Inledning 47

Märta Kihlgren. Stassresa 49

Algot Hellbom. Oknytt - en berättelse 50

Oscar Lundin. Talesätt på Adalsmål 53

RECENSIONER - ANMÄLNINGAR

Gunnar Pellijeff. Ett genmäle 55

Bo Lundmark: *Bæi'vi, männo, nästit*. Anm av Tryggve Sköld 57

Ume-etnologi. Meddelanden från Etnologiska institutionen
vid Umeå universitet. Anm av Lars-Erik Edlund 58

FRÅN LÄSEKRETSEN

Sven Hartelius. Onödigt arbete! 59

FRÅGOR

Lars-Erik Edlund. Mera om Ortsböcknamn 61

REDAKTIONELLT

Karl-Hampus Dahlstedt. Vårrabatter 63

Sällskapetets medlemsantal 64

Redaktörens adress:

Mariehemsvägen 13 C III

902 36 UMEÅ

OM SKIDFORSKNING

The Man as a Beast of Burden var ett av de pregnanta uttryck den amerikanske etnografen O T Mason (1838-1908) präglade i sitt banbrytande arbete "Primitive Travel and Transportation" (1896), där han skildrade de mångskiftande, ofta sinnrika metoder som olika folkgrupper funnit på för att transportera varor och andra laster kortare eller längre sträckor. Mason upptog i detta sammanhang inte vattenkommunikationerna över floder, sjöar och hav till granskning. Till skillnad från landkommunikationerna är de ju också hårdare bundna till de naturliga förutsättningarna.

Utänför de områden, där vattenvägarna spelar en huvudroll, hade man främst att lita till människan själv som bärare, på många håll ersatt av de husdjur man tagit i bruk. För närtransporter kunde också släpning under vissa förhållanden komma ifråga. Den hjulbundna trafiken hör hemma i några få högkulturer och kräver tillgång till ett ordnat vägsystem, sådant det hos oss egentligen kom till först i historisk tid. Redan att förflytta sig själv medförde emellertid många problem, bl a för att övervinna tätväxande vegetation, att finna övergångsställen vid floderna och pass i fjälltrakterna.

I en stor del av den norra hemisfären, nämligen de nordliga delarna av Europa, Asien och Amerika, finns emellertid, som redan Mason betonar, helt andra och säregna förutsättningar för transport även över långa sträckor under en god del av året. Det sammanhänger med snötäcket och de tillfrusna vattendragen.

Dessa förhållanden har på olika sätt skickligt utnyttjats av befolkningen i de arktiska trakterna. Till en del rör det sig om redskap som mera sparsamt och i avvikande funktioner varit brukade också på andra håll i världen. Det gäller t ex snöskorna som har motsvarigheter i de "trygor" som brukades för människor och djur, när det gällde att komma fram i sumpiga marker. Också den tvåmediga släden brukades på många håll i Mellaneuropa och på andra håll i världen, särskilt på gräsbevuxen mark vid införandet av grödan men också vid andra tillfällen.

I länder med någorlunda konstant snötäcke om vintern nådde dessa speciella transportredskap - liksom också skridskon på de isbelagda vattendragen - en rik utveckling. Snöskon kom i alltmer raffinerat utförande för Canadas indianer att bli ett universalredskap vid deras viktigaste näringsfång, pälsdjursjakten. Hos oss och i andra delar av sitt utbredningsområde uppträder den i enklare former, men med sin vidjeflätning har den ändå klar frändskap med sina amerikanska släktingar.

Att snöskon inte kom att hos oss utvecklas till ett mera ändamålsenligt fortskaffningsmedel hänger säkerligen samman med att här liksom i hela Nordeuropa och Nordasien skidan tidigt kom att inta en dominerande ställning. Naturligtvis kan man betrakta skidan som en särart av snöskon och en äldre tids forskare har också spekulerat härom. Det är emellertid av större intresse att behandla skidan som ett fenomen för sig och som ett kulturelement som inom ett stort geografiskt område hade kraft att nästan helt onödiggöra den vidjeflätade snöskon.

Historieskrivaren Paulus Diaconus som sannolikt träffat en eller annan same, när han i slutet av 700-talet under några år vistades vid Karl den stores hov i Aachen, är den förste som vet något närmare besked om dessa skidor. Han talar om att de på konstgjord väg var böjda som en båge och att de användes vid jakt. Utförligare besked fick man ute i Europa genom Olaus Magnus Historia om de nordiska folken, som trycktes i Rom 1555

men som grundade sig på vad författaren, Sveriges siste katolske ärkebiskop, kunnat inhämta innan han 1527 för alltid lämnade sitt hemland. Kunskapen om de arktiska folkens skidåkning fick en stor genomslagskraft och skidorna blev ett omtyckt samlingsobjekt i furstarnas konstkamrar, föregångarna till våra dagars museer. När Kristian I i september 1478 höll bröllop i Köpenhamn för sin son Hans, sedermera även Sveriges konung, skänkte han till brudföraren, som var brudens farbror hertig Albrecht av Sachsen, en levande ung same, som fogden i Jämtland hade "fångat" - det är den danske krönikörens ord! - på fjället och skickat ned till den danska huvudstaden. Samen var utrustad med renpäls, långa "skridskor" av trä, d v s skidor, och båge. I detta fall kom alltså skidorna från Jämtland. De skidor som, i regel från 1600-talet, finns i utländska samlingar synes annars nästan undantagslöst ha kommit från södra Norge och vara av omiskännlig Telemarkstyp.

Ett par bevarade svenska skidor är daterade genom inskurna årtal, 1541 resp 1605, den förra från Lycksele, den senare från Idre i Dalarna. Men redan från förhistorisk tid har vi bilder av skidlöpare i full aktion. Det gäller hållristningar på Røddøy i Tjøtta på Helgeland, som dateras till övergången mellan sten- och bronsålder, och motsvarigheter till dem från ungefär samma tid i Fjärrkarelen vid Onega och Vita havet. För en tid närmare vår egen är framställningen av en skidlöpande bågskytt på en runsten från mitten av 1000-talet i Röksta i Balingsta socken, inte långt från Uppsala. Ganska nyligen har i samma landskap också framkommit en bild av en bågskjutande man från medeltidens slut, ingående i en målad kyrkointeriör i Österunda.

Den kunskap vi får ur dessa källor om hur skidorna verkligen såg ut och hur de användes är begränsad, även om vi i någon mån kan komplettera den genom uppgifter i den fornvästnordiska litteraturen. Den ovannämnde Mason och andra tidiga skildrare av skidor och skidlöpning fick därför bygga sin kunskap om hur förhållandena gestaltade sig hos de arktiska folken i deras egen samtid.

Några samverkande omständigheter har emellertid gjort att vi nu har flera hållpunkter för forskning på detta område. De särregna konserveringsförhållanden för trävirke som torvmossarna, myrarna, erbjuder på Nordkalotten, inbegripet Norddryssländ, har bragt i dagen ett stort antal skidor av skiftande utseende. En medverkande omständighet är att det mest ändamålsenliga skidvirket var tall, speciellt tjurtall, som är särskilt motståndskraftigt mot förändringsprocesser. Naturligtvis är det endast ett litet urval av skidor, kanske också av skidtyper, som på detta sätt kommit till vår kännedom. Dels har torvtäkt och nyodling skett mycket ojämnt över de väldiga markområdena det här gäller, dels måste det ha berott på en slump, när en jägare förlorat en av sina skidor och måst kvarlämna den, när han på ett eller annat sätt tvingats ta sig från platsen.

Lika viktig för den historiska skidforskningens utveckling blev det, när man kunde nå fram till en åtminstone ungefärlig datering av fynden i torvmossarna med hjälp av den geniala sk pollenanalys som utarbetades av den svenske geologen Lennart von Post och hans lärjungar och som gick ut på att datera de olika lagren i en mosse genom en statistisk beräkning av antalet pollenkorn.

En skida funnen 1921 i Hoting i Tåsjö i Ångermanland och numera förvarad i Länsmuseet i Umeå var det första fynd av detta slag i vårt land, som blev pollenanalytiskt granskat. Den befanns efter ganska ingående undersökningar kunna dateras till en period, motsvarande stenålderns slutfas i södra Sverige. Hotingskidan har sedan dess allmänt ansetts vara den äldsta skida som funnits i vårt land. Den är påfallande kort, i sitt nuvarande skick med bakändan tvärt avskuren endast 111 cm lång. Ena hälften av skidan saknades vid upptagandet. Skidan är mycket tunn men något tjockare vid fotstället, där man ser hålet för något slags bindsle. Hotingskidan har en plan undersida och låter sig inte lätt inpassa bland de skidtyper vi känner från senare tidsepoker.

Sedan de pollenanalytiska undersökningarna av ett antal skidor utfördes, har ett nytt slags åldersbestämning av fornfunda träföremåls ålder tagits i bruk. Det gäller den av den amerikanske fysikern Willard Frank Libby uppfunna C 14-dateringen. En undersökning av detta slag har tidigare i år genomförts på prov från Hotingskidan och givit till resultat att virket i den skulle ha avverkats 1165 f Kr, med en möjlig differens i båda riktningarna av 100 år. Detta innebär alltså att den är låt oss säga ett halvt årtusende yngre än vad man tidigare antagit. Den kan därmed inte heller med säkerhet vara vår äldsta kända bevarade skida. Av de skidor som blivit undersökta enligt C 14-metoden innehar den dock ännu rekordet.

Ett ur många synpunkter vida intressantare fynd gjordes 1924 i Kalvträsk i Burträsk. Detta består av en hel skida och betydande delar av den andra samt av en stav med övre ändan skovelformad för att vid behov kunna röja undan ett snötäcke. På till synes mycket goda grunder blev detta fynd åtskilliga år senare genom pollenanalys daterat till en tidpunkt, motsvarande stenålderns utgång i södra Sverige. Det har ansetts vara angeläget att komplettera analysen av Kalvträskskidorna, som även de förvaras i museet i Umeå, med en C 14-analys. Denna är emellertid ännu inte slutförd.

Kalvträskskidorna har varit lika långa, inte mindre än 204 cm, och plana på undersidan. Endast framändan är spetsig medan bakändarna (på den fullständigt bevarade skidan) är tvärt avskuren. Största intresset tilldrar sig fotställena, som vardera har fyra symmetriskt placerade, genomgående hål. Detta visar att bindningen varit anordnad med remmar på ett sätt som vi känner från flera arktiska områden men inte från Finland, Norge och Sverige. Det förefaller sannolikt att skidorna varit skinnklädda såsom vi kan se på Carl von Linnés skiss från 1732 i hans lapska resedagbok. För klarläggande av de kulturella förbindelserna i Nordeurasien i förhistorisk tid skulle det givetvis vara mycket betydelsefullt att veta om denna typ av skidor haft en allmän spridning

i Skandinavien.

De allra flesta förhistoriska skidfynd som göres i Sverige tillhör en typ som blivit kallad den bottniska. De är i regel ganska små och har en eliptisk form med spetsade ändar och upphöjt, indraget fotställ. Undersidan är lätt kullrig och sannolikt har de alla varit överdragna med skinn. Man har inte utan skäl antagit att den bottniska skidtypen i äldre tid varit den dominerande hos samerna. Några av dem är också ornerade med omisskännliga samiska dekorationsmönster. Både ornamentiken och de pollenanalyser som gjorts av denna skidtyp synes hänvisa den till forntidens slutepok och senare. Dock finnes fynd som torde vara väsentligt äldre. En av dessa senare, från Lomsjö-kullen i Vilhelmina har blivit tidsbestämd med pollenanalys och visat sig härröra från 1200-1500 f Kr. Dessa skidor av högre ålder är dock ofta av en annan storleksordning och skiljer sig även i andra avseenden från den karakteristiska bottniska typen.

Det är ännu inte möjligt att med någon visshet uttala sig om vilka folkgrupper de olika skidtyperna tillhör. De pågående undersökningarna av den forntida bebyggelsen i de inre delarna av Norrland kan möjligen skapa ökad klarhet i dessa frågor. Vad vi vet är att någon bosättning i dessa bygder inte har skett utan tillgång till skidor. För den jakt på pälsdjur som var den dominerande näringsgrenen, var skidans bruk en nödvändig förutsättning. Detsamma var fallet, när så småningom renskötseln antog nya former, som förutsatte ökad rörlighet hos befolkningen. Många problem återstår att belysa, liksom när det gäller övriga transportdon, såsom släpor, slädar och dragutrustning. Även när det gäller de terminologiska förhållandena finnes många olösta frågor som påkallar en nära samverkan mellan språkmän, arkeologer och etnologer.

Gösta Berg

ARTIKLAR

SOCKENNAMNET BYGDEÅ I VÄSTERBOTTENS KUSTLAND
AV GÖSTA HOLM

Härledningen av sockennamnet *Bygdeå* har blivit aktuell igen. I hembygdstidskriften Västerbotten för år 1981 har f. biskopen Ivar Hylander tagit upp problemet till diskussion. Han anknyter inledningsvis till historikern Nils Ahnlunds mening, att namnet innehåller ordet *bygd* och syftar på att den svenska organiserade bygdens nordgräns gick ungefär här före expansionen under 1300-talet. Ahnlund fäster särskild vikt vid den tidigast belagda formen *Norrbygda* (se härom längre fram).

Ivar Hylander anlägger företrädesvis kommunikationstopografiska, bebyggelsehistoriska och kyrkohistoriska synpunkter. Han vill inte riktigt tro, att de båda språkforskarna Gusten Widmark och Harry Ståhl har rätt, när de menar att *Bygdeå* går tillbaka på ett ånamn **Byghdha* besläktat med *böja* och *båge* och med betydelsen 'den som böjer sig' e dyl. Widmark anser att Rickleån (som kommer från Bygdeträsket, ett viktigt faktum) en gång har burit namnet; Ståhl hade tidigare föreslagit Dalkarlsån (närmare kyrkan).

Hylander hänvisar till språkforskaren Torsten Buchts tolkning¹ av bynamnet *Bygdom* i Arnäs i Ångermanland, nämligen flertal av ordet *bygd* i en gammal betydelse 'nyodling, nybygge'.

Ortnamn är o r d och som sådana element i språket. Deras uppkomst är alltså först och främst språkvetenskapliga problem. Namnförklaringar, liksom andra etymologier, måste för att vara sannolika överensstämma med vad vi vet om fornspråket och om senare ljudutvecklingar, inte minst de dialektala.

1 Bucht uttrycker sig mycket försiktigt.

Ordet *bygd* (fsv *byg(h)dh²* eller *byggþ²*), som är femininum (honkönsord), hade i fornsvenskan dessa former:

	Ental	Flertal
Nominativ	<i>bygdh</i>	<i>bygdhir</i> , senare bl a <i>bygdhe</i>
Genitiv	<i>bygdha(r)</i>	<i>bygdha</i>
Dativ	<i>bygdh</i>	<i>bygdhum</i>
Akusativ	<i>bygdh</i>	<i>bygdhir</i> , senare bl a <i>bygdhe</i>

Ingen av dessa former kan förlikas med de gamla skrivningarna av sockennamnet *Bygdeå* (nämligen *in, d v s i, norbygdho* 1337, *i byggþa* 1300-talets förra hälft, parallellt med *i Wma*, i Umeå, *in parochia, d v s i* socknen, *bygghdha* 1376). Detta är anledningen till att språkforskarna, kanske med tungt hjärta, har tvingats söka en annan förklaring än Nils Ahnlunds.

Däremot passar böjningsmönstret härövan väl ihop med de gamla beläggen på det ångermanländska bynamnet *Bygdom* (känt dock först från 1500-talet: *Bygde*,³ *Bygdhom* o s v).

Eftersom så många av de äldsta ortnamnen i mellersta och norra Norrland är å- och älvnamn, är det naturligt att även i fallet *Bygdeå* se sig om efter ett ånamn. Ett **Bygdha*, 'hon som böjer sig', är språkligt helt acceptabelt, och de gamla skrivningarna är fullt förståeliga utifrån denna etymologi. Att ett dylikt ånamn inte är känt f ö är inget allvarligt motargument. Detsamma gäller en stor del av de å- och älvnamn, som måste ha funnits i Norrland.

2 *dh* resp *þ* betecknar ett tonande tandljud motsvarande engelskans *th* i *that*.

3 Den av Hylander antagna pluralen, alltså flertalsformen, *bygda*, är ogrammatisk. Den kan inte heller göras sannolik med hänvisning till *s k* moveringar av typ *berg* (det-kön), plur *Berga(r)*. Ordet *berg* har ju i vanligt språk flertalsformen *berg*, men i ortnamn kan *Berga(r)* förekomma.

BODDAS BÖNHUS. TRADITION OCH FORSKNING KRING EN GAMMAL BYGGNAD AV ÅSA NYMAN

Bodsjö socken i sydöstra Jämtland skall enligt sägnen ha fått sitt namn efter sin första inbyggare, Bodda, en norsk kvinna vilken tillsammans med sina söner skall ha bosatt sig här och byggt den första kyrkan.

Språkligt sett duger inte sägnen som förklaring till namnet Bodsjö. Tolkningsförslagen har visserligen varit skiftande (Flemström 1972, s 22 f), men inget härleder sockennamnet ur Bodda-namnet, snarare tvärtom. Säggen är alltså ett försök att i efterhand ge en förklaring till ortnamnet. Denna förklarings-säggen har ibland utvidgats med detaljer som i sin tur står som förklaringar till andra omständigheter, speciellt i samband med kyrkan.

Att sägnen kommit att hållas levande sammanhänger utan tvekan med att den knutits till en timmerbyggnad, som av gammalt kallas "Boddas bönhus". I samband med skogsförsäljningarna i slutet av 1800-talet kom denna byggnad att tillhöra Skönviks AB. Tidigt förelåg emellertid önskemål att återförvärva "bönhuset", renovera det och flytta fram det till kyrkan. Omkring 1911 torde detta ha förverkligats och på en kyrkostämma detta år beslöts att byggnaden skulle användas som kyrkomuseum.

År 1962 företogs på initiativ av en entusiastisk hembygdsforskare, f d flottningsinspektoren Hjalmar Franzén, en undersökning av byggnadens ålder enligt den s k C 14-metoden. Utslaget var häpnadsväckande: 975 e Kr [±] 80. Byggnaden i Bodsjö skulle alltså vara en av Sveriges äldsta timmerbyggnader. (Franzén 1975, s 7 f.) Säggen om Boddas bönhus har härigenom fått ny aktualitet och den omhuldas av bygdens befolkning med stolthet och förtjusning.

Franzén å sin sida har försökt rekonstruera byggnaden, som bär spår av kraftiga omändringar. Han har t o m fått medel att

uppföra en byggnad i den form, som han anser att bönhuset en gång kan ha haft. Vid rekonstruktionen har Franzén bl a tagit fasta på byggnadens branta takresning, vilken han anser vara ett kännetecken på en kyrklig byggnad. Vidare har han av sparrarnas placering dragit den slutsatsen att det funnits en takryttare. Några lodräta skårar vid den inre gaveln har han uppfattat som inhugg för altare och sakristia.

Specialister på medeltida byggnadskultur har emellertid ställt sig kritiska mot Franzéns rekonstruktion och tvivlande inför C 14-metodens tillförlitlighet när det gäller sk långlivade material, till vilka trä hör. (Arnstberg 1977 s 16 ff.) En datering med denna metod blir nämligen mycket ungefärlig. Den mäter dessutom endast timrets ålder och detta anger inte byggnadens ålder, såvida inte resultatet sammanfaller med en datering som bygger på historisk kunskap.

Byggnaden har besiktigats av representanter för riksantikvarieämbetet. Enligt rapport från ämbetet den 16/11 1966 kan byggnaden inte dateras på byggnadshistoriska grunder. Timrets märkning visar, menade man, att byggnaden uppförts av två äldre hus. Åldersdateringen gäller endast virket, inte byggnaden som sådan.

Sommaren 1969 besiktigades byggnaden av Olle Homman, Nordiska museets specialist på medeltida träbyggnader. För de slutsatser som därvid nåddes har en utförlig redovisning lämnats. (Homman & Rosander 1970, s 258 f.) I korthet kan följande anföras ur denna redovisning.

Byggnaden i sin nuvarande utformning uppfördes på 1400-talet av virke från ett äldre hus. I samband med upptimringen vändes virket, så att vittringen kom inåt. Den branta takresningen tyder på kyrkligt samband, dock knappast som kyrkolokal. Byggnaden har varit försedd med mellangolv av bräder och med sädesbingar i undervåningen, där de lodräta inhuggen ännu är synliga. Den har flyttats flera gånger. Vid senaste flyttningen, 1912, förstörades dörren. Enligt muntlig uppgift skall dörren tidigare ha varit "sexkantig".

Av denna redovisning framgår alltså att ifrågavarande

byggnad torde vara en av Sveriges äldsta daterade timmerbyggnader, dock knappast äldre än från 1400-talet. Timret däremot härrör från en ännu äldre byggnad. Om dess form och konstruktion vet vi ingenting.

När traditionen säger, att det var en norsk kvinna som byggde kyrkan, ligger det nära till hands att tänka sig en stavkyrkonstruktion, eftersom detta var den vanliga kyrkobyggnadstypen i Norge under medeltiden. I Sverige har stavkyrkor inte varit så vanliga, åtminstone har sådana inte bevarats i någon större utsträckning. Tack vare framför allt Emil Ekhooffs omfattande inventering av svenska stavkyrkor, varvid han noterat såväl konkreta rester som litterära vittnesbörd, vet vi ganska bra var dylika funnits och hur de sett ut. Dessa undersökningar har också visat att stavkyrkorna som typ tillhör ett äldre skede än stenkyrkor och timrade kyrkor. Detta bevisas av att rester av stavkyrkor på flera håll har återfunnits under timmer- och stenkyrkor.

Såväl Ekhoff som hans norske kollega L Dietrichson är av den uppfattningen att Bodsjö gamla kyrka var en stavkyrka och båda stöder sig därvid på Hülphers' utsago.

"Kyrkan af träd wid Bodsjön belägen, säges wara upsat af förstnämnde Inbyggare eller Bodda, at tjena til et Bönhus, behåller ock ännu en särdeles Res-Byggnad, med stolpar i hörnen och midt på wäggarne, samt består i öfrigt af plankwerke. Den har blifwit i sednare tider tilökt med litet smalt Chor och Sacristiga, samt utan til spånslagen, är ock in uti Målad. Dess ålder obekant, men öfwer dörren står sifror CI)CCILXIX som torde betyde 1469, ehuru gammalt Folk göra henne långt äldre." (Hülphers 1775, s 36.)

Hülphers beskrifning på Bodsjö gamla kyrka styrks av ett par handlingar från samma århundrade. Ett syneprotokoll, upprättat den 19 juli år 1756, beskriver den på följande sätt: "Wid noga efterseende, fants denna kyrka, som ifrån uråldriga tider blivit bygd av tunna träplankor, till 11 3/4 alnars längd, 12 5/8 alnars bredd och 7 al:rs höjd till väggbands stocken, nu vara till tak och syllar, samt hörn stockar, deruti wäggarne

fästade äro, så förlorad och förruttnad, att den ej förtjänar så anseelig kostnad, som till dess förbättrande skulle tarvas i synnerhet som den ej av början är timrad, utan består allenast av plankvärke, varföre den ock redan lutar åt norra sidan."

I ett sockenstämmoprotokoll från år 1775 skriver man om kyrkan: " - - - denna gl:a, av plankor bygda kyrka - - -"
(Båda citaten efter Persson 1931, s 86 f, vilken moderniserat stavningen.)

Denna kyrka revs år 1776 (enligt Franzén a a, s 6) med undantag för sakristian, en låg tillbyggnad av grovt liggande timmer. Dylika sena tillbyggnader ses ofta på de norska stavkyrkorna. Sakristian kom i privat ägo och användes bl a som stall ända in på detta århundrade, då den emellertid försvann, fastän anstalter gjordes för dess bevarande.

Bodsjö nya kyrka byggdes på samma plats som den gamla och den stod färdig för användning 1796. Under tjugo år var alltså sockenborna utan egen kyrka. Förmodligen hänvisades de till moderkyrkan i Revsund men vägen dit var lång och man kan antaga att de därför anordnade en provisorisk gudstjänstlokal. Som sådan skulle den byggnad som kommit att kallas Boddas bönhus tillfälligt ha kunnat tjäna, sedan mellangolv och sädesbingar tagits bort.

Enligt några varianter av sägnen om Boddas kyrkbygge skall Bodda först ha byggt ett kapell och långt senare en kyrka. Säggen fortsätter med att omtala att hon var gammal och sjuk när kyrkan stod färdig och att hon därför måste bäras in. Men dörren var därvid för smal och måste huggas upp. Denna del av sägnen har förmodligen tillkommit som förklaring till den egen-domliga dörröppningen.

Skulle det ha varit så att Bodda först byggde ett kapell är det föga troligt att hon för sig och sina söner behövde en så pass stor byggnad som "bönhuset" faktiskt är. Snarare torde hon ha byggt ett hus i samma stil som de s k själastugor - små, låga stugor av grovt timmer - som i äldre tid uppfördes här och var i ödsliga trakter. Möjligen skulle man kunna tänka sig att detta kapell var den byggnad som senare fick släppa till sitt timmer till nuvarande s k Boddas bönhus, men därom kan man

endast spekulera. I detta sammanhang bör observeras, att traditionen på 1700-talet - enligt Hülphers - kallade den gamla stavkyrkan för Boddas bönhus. Först efter det att denna kyrka försvunnit, har sägnen kommit att knytas till den nu så omdiskuterade timmerbyggnaden.

Även om det alltså knappast är troligt att den byggnad som nu kallas "Boddas bönhus", ursprungligen uppfördes som kyrkobyggnad, är det möjligt att traditionen därom ändå bevarar minnen från den katolska medeltiden. Termen bönhus har i svenskt språkbruk använts framför allt i samband med 1800-talets väckelserörelser. Men av bl a Hülphers' relation av sägnen om Boddas kyrkbygge framgår, att ordet har en betydligt högre ålder här och att det synes vara kopplat just till den gamla kyrkan i Bodsjö. Exempel på att ordet använts på andra håll i Jämtland före väckelsens tid finns visserligen men de är ytterst få och diffusa och man får söka sig tillbaka till medeltiden för att få en uppfattning om dess betydelse. I alla de nordiska länderna har ordet bönhus använts som namn på gudstjänsthus av lägre dignitet under medeltiden. (Smedberg 1973, s 73 f.) Att den första kyrkan i Bodsjö var ett "bönhus" i denna bemärkelse kan gott vara med verkligheten överensstämmande. Bodsjö har nämligen alltsedan äldsta kända tid varit annex till Revsund. Först 1921 stationerades en komminister där.

Kärnan i traditionen om "Boddas bönhus" är säkerligen att en kyrka utan egen präst och utan regelbundna gudstjänster under medeltiden uppfördes i Bodsjö. Att det skulle vara den timmerbyggnad, som traditionen nu utpekar, motsägs av både byggnadshistoriska skäl och av det faktum att det under medeltiden redan fanns en kyrka på platsen.

När traditionen säger att bönhuset byggdes av en norsk kvinna, är detta förmodligen ett uttryck för att kyrkan hade norsk stil. Namnet Bodda torde ha bildats sekundärt som en folklig förklaring till sockennamnet. Givetvis kan sägnen också återspegla en norsk inflyttning till denna plats.

Traditionerna om Boddas bönhus och om de tidigare publicerade sägner om Arnljot Gelline och Skepparhällan (se OKNYTT 1-2/1981, 3-4/1981) är intresseväckande på många sätt. De ger t ex en liten inblick i Jämtlands äldre historia, bl a rörande äldre bosättning, samröre med Norge och norsk kultur, kristendomens ställning, allfarvägen mellan öster och väster i Skandinavien m m. Särskilt intressant är emellertid att de visar hur gamla traditioner kan få ny aktualitet och t o m fylla ett behov i dagens samhälle.

De stora förändringar av samhällelig och ekonomisk art som ägt rum i Sverige alltsedan senare delen av 1800-talet, har fört med sig att även gamla sedvänjor och tänkesätt omdanats. I många fall har sägner och folktro dött ut helt enkelt på grund av brist på resonans i det nutida samhället. Tidvis och i vissa sammanhang har de även direkt motarbetats. Omgrupperingarna av befolkningen på grund av ändrade levnadsförhållanden och bättre kommunikationer har givetvis också bidragit till att lokala traditioner inte längre har kunnat hållas intakta. Äldre tiders bygdetrogna traditionsbärare har på detta sätt i stor utsträckning försvunnit.

Emellertid har det livliga vetenskapliga intresset för folkminnena och deras insamlande fört med sig att ideellt inriktade personer och föreningar inspirerats till att utföra liknande arbeten. Nutidsmänniskan har lärt sig att se sakligt på folktraditionerna och göra sina egna reflexioner därefter. Det är i ett sådant sammanhang som traditonen om Boddas bönhus har kommit att få ny aktualitet.

I de fall då en tradition varit knuten till en bestämd plats, har den i allmänhet hållits kvar i minnet betydligt längre än sägner och folktro av annan art. Så är t ex fallet med sägnen om Skepparhällan. Den vill förklara en egendomlig naturformation, som kan observeras den dag som i dag är. Att denna håll fortfarande har en funktion i det praktiska livet, har utan tvekan också bidragit till sägnens bevarande. Intresset för Skepparhällan har dessutom stärkts på grund av de vetenskapliga rön, som nyligen gjorts på platsen.

I dagens rörliga samhälle, där människorna såväl i arbetet som på fritiden ofta förflyttar sig långa sträckor och där gamla bygder på grund av nya administrativa indelningar hotas att förlora både namn och självständighet, framträder allt tydligare ett behov av att stärka identiteten. Det är mot denna bakgrund man måste se dagens starka betoning av traditionen om Arnljot såsom Gällös lokale hjälte.

Litteraturförteckning:

- ARNSTBERG, K-O, 1976. Datering av knuttimrade hus i Sverige. Ak avh, Nord mus, Stockholm.
- DIETRICHSON, L, 1892. De Norske Stavkirker. Kristiania.
- EKHOFF, E, 1914-1916. Svenska stavkyrkor. Stockholm.
- FRANZÉN, Hj, 1975. Boddas bönhus. (Bodsjöboken. Arg 1, s 6, Östersund.)
- HOMMAN, O & ROSANDER, G, 1970. "Bönhuset" i Bodsjö. (Fornvårdaren. 10:4. Östersund.)
- HÜLPHERS, A Abr.son, 1775. Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Andra och tredje Samlingen om Jämtland och Härjedalen. Westerås. Faks. 1912. Stockholm.
- PERSSON, P, 1931. Bodsjö socken i Jämtlands län. Historiska och geografiska anteckningar samt dokumentavskrifter. Östersund.
- ROSANDER, G, 1970. Se HOMMAN.
- SMEDBERG, G, 1960. Kyrksägnerna i Lockne - och i Övriga Jämtland och Härjedalen. (Lockne Hembygdsförenings skriftserie. 8. Örnsköldsvik.)

SCHEFFERUS' "LAPPONIA"
AV TRYGGVE SKÖLD

I förra numret av OKNYTT berättade jag om Johannes Schefferus och lovade att fortsätta i det här numret med en beskrivning av hans verk *Laponia*, eller *Lappland*, som det heter i svensk översättning.

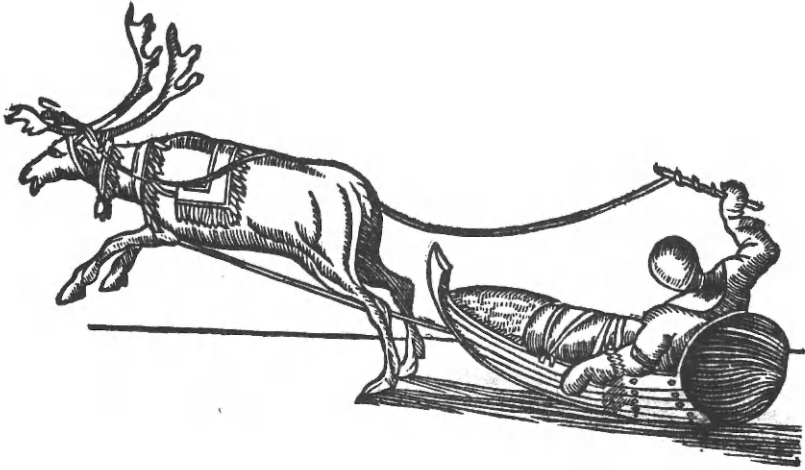
Den som tog initiativet till en beskrivning av Lappland och dess innevånare var ingen mindre än rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie. En av orsakerna var att man på svenskt håll ville värja sig mot anklagelserna att svenskarna vunnit sina segrar i Europa med hjälp av trollkunniga "finnar" till häst. Det hade spritts ut rykten häröm, varvid man blandat samman benämningarna för finnar och samer. Var dessa rykten uppstått känner man inte närmare till, och inte för att jag vill insinuera någonting, men vi vet ju, i vilket land samerna kallas för "finnar". Inte heller är seden hos de nordiska folken att berätta elaka historier om sina grannar av i går.

Egentligen skulle uppdraget ha gått till professorn Claudius Arrhenius (Örnhielm), men av någon orsak gick det vidare till Schefferus. Rikskanslern införskaffade uppgifter om samerna från prästerna i de samiska områdena, och dessas "relationer" ligger till grund för Schefferus' arbete.

De nämnda relationerna finns bevarade och har utgivits av K B Wiklund i *Svenska Landsmål*, Ser. 1, Band 17. (Stockholm och Uppsala 1897-1909).

Schefferus gjorde inte - som det påstås i vissa hembygdsböcker - någon resa till Lappland, men han passade på att intervjuva samer, som han träffade på distingsmarknaden i Uppsala.

Sitt uppdrag likmätigt gick han igenom den litteratur som tidigare skrivits om samerna och rättade till de fel som fanns där samt framställde av ovan nämnd orsak samerna som ett synnerligen fredligt folk, som aldrig gjort krigstjänst i de svenska armeerna.

"Spring min snälla ren!" Ur Schefferus' "Lapponia".

Samepar på vandring med barnet i en komse, klövjad på en bärren. Ur Schefferus' "Lapponia".

Skrake. Ur Schefferus' "Lapponia".

Schefferus utarbetade sin *Lapponia* på två år. Verket bär tryckåret 1673, men den graverade frontespisen är daterad 1674. Tryckningen skedde i Frankfurt am Main för att man skulle ha tillgång till ett ordentligt tryckeri och även för att man ville ha boken spridd i den lärda världen. Författaren hade emellertid inte tillfälle att läsa korrektur, och detta har haft ett förödande resultat. De citat som Schefferus gjort från nordiska språk är vanställda av tryckfel. Men boken är annars vackert tryckt. Till det angenäma intrycket bidrar inte minst träsnitten, som tillskurits efter Schefferus' teckningar.

En svensk översättning av *Lapponia* utkom först 1956. Den utgavs då med titeln *Lappland* av Ernst Manker som nummer 8 i *Acta Lapponica*. Översättningen från latinet hade utförts av Henrik Sundin och den hade granskats och bearbetats av John Granlund, Bengt Löw och John Bernström. Särskilt bör här framhållas Bengt Löws spirituella inledning, där han redogör för verkets tillkomsthistoria. I texten har införts tillägg som Schefferus gjort i ett eget exemplar för en eventuell andra upplaga. De kommenterande noterna som finns i den svenska upplagan är mycket upplysande.

Schefferus arbete innehåller inte bara uppgifter om samerna utan det är även - som titeln anger - en beskrivning av själva landet med dess klimat, natur o s v. T o m stenar och metaller behandlas.

Men det som gjorde boken uppmärksammas utomlands var framför allt kapitlen om samernas liv, enkannerligen beskrivningen av deras trolldom. Schefferus var inte den förste som skrev härom, utan hans framställning är på många punkter ett vederläggande av tidigare publicerade uppgifter. Men beskrivningar av trolldom gick tydligen bra i 1600-talets Europa. Bl a finns i boken den bekanta historien om de tre knutarna med vind, som samerna sålde till sjöfarande. I det fallet citerar emellertid Schefferus enbart tidigare författare.

Det som väckte mest uppmärksamhet av allt som finns medtaget i Schefferus' bok är emellertid ett par autentiska kärleksvisor av sameynglingen Olof Mattsson Sirma. De gengavs i original

med en översättning till latin. Det är denna översättning som har legat till grund för de tolkningar till andra språk som har gjorts.

Visorna trycktes bl a i engelsk tolkning i *The Spectator* och kom i tysk översättning med i Herders *Stimmen der Völkern*. De båda visorna har sammandiktats i en svensk version av F M Franzén. Det är den kända visan "Spring min snälla ren" det är fråga om. Även J L Runeberg översatte dikten "Färden till den älskade" från Herders tolkning.¹

Man kan höra påståendet att det inte finns mycket att hämta hos Schefferus, sedan hans huvudsakliga källor utgivits av K B Wiklund. Och naturligtvis bör man vid studier av samernas liv gå till primärkällorna. Men det finns mycket utöver detta hos Schefferus.

Man måste självklart hålla i minnet att Schefferus är ett barn av sin tid. Men när man har sagt detta, måste man samtidigt uttrycka sin beundran för den helt moderna källkritiska metod han använder och för den nyktra prövning av varje påstående om samerna som han företar.

Avsikten att visa skeptiska utlänningar, att de svenska segrarna inte vanns av trollkunniga samer till häst, tycks i vissa fall ha gått hem. Docent Tore Wretö har visat mig en anteckning, som han funnit i ett exemplar av Schefferus' *Lapponia* i ett tyskt universitetsbibliotek, där någon på latin noterat, att svenskarna inte hade ett trollkunnigt rytteri i Gustav Adolfs armé.

Vid utarbetandet av denna artikel har jag huvudsakligen använt Bengt Löws ovan nämnda inledning till den svenska utgåvan. För avsnittet om Olof Sirmas sånger har jag dessutom konsulterat följande arbeten:

ÄTÄNYI, ISTVAN. "Kahden vanhimman tunnetun lappalaisen runon vaikutus maailmankirjallisuuteen" I: *Viritäjä* 45, 1941. Helsinki.

BERGSTRÖM, R. "Spring, min snälla ren!" I: *Svenska landsmålen ock svenskt folklif* V:4. Stockholm 1885.

COLLINDER, BJÖRN. *Lapparna*. En bok om samefolkets forntid

1 Det är onödigt att gå in på detta närmare, för en forskare vid Umeå universitet, docent Tore Wretö, är sysselsatt med problemet i ett arbete som vi hoppas skall utkomma av trycket snart.

och nutid. Stockholm 1953 (sidorna 214-216).
DONNER, O. "Lappalaisia lauluja". I: *Suomi* 2:11. Helsinki
1876.

ITKONEN, ERKKI. "Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä".
I: *Virittäjä* 44, 1940. Helsinki.

TIITINEN, ILPO. "Juokse porosein". I: *Kalevalaseuran
vuosikirja* 51, 1971. Helsinki.

Same på skidor. Ur Schefferus' "Lapponia".

SJÄLEVADS KYRKAS OMBYGGNAD. EN FOLKSÄGEN.
AV GUSTAF EKLUND

Den muntliga traditionen har kunnat hålla historiska händelser vid liv från generation till generation. Den har då blivit en folksägen. För att den inte skulle falla i glömska så har den ibland, tack och lov, blivit nedskriven.

Föreliggande folksägen var jag i tillfälle att läsa i Sundsvalls Tidning från år 1910.

"Det var en gång långt tillbaka i tiden som själevadsborna funno att den kyrka som de första kristna i orten låtit bygga och helga åt den helige Sankt Olof, började bli dålig och bristfällig så att en ny sådan när som helst kunde vara behöfvlig. Överläggningar blevo gång på gång hållna, men man kunde dock ej komma till någon nöjaktig lösning med detsamma. Var och en ville ha kyrkan förlagd så nära sin by och hemvist som möjligt. Och att låta henne fortfarande vara vid Våge där den gamla stått var något man inte gärna ville vara med om, ehuru vågeborna naturligtvis i hög grad förfäktade detta förslag. Därför gick år efter år utan att någon ny kyrkobyggnad kom till stånd och den gamla förföll allt mer och mer under tiden.

Slutligen skulle det dock bli allvar av. De norrut i församlingen boende och dessa voro de flesta, hade satt sig i sinnet att den nya kyrkan skulle uppföras å en annan plats än där den gamla varit. För den skull passade de på att en klar och ljus vinternatt, när Vågeborna sovo sin ljuvaste sömn, riva ned klockorna för att förskaffa dessa norrut i församlingen och där uppföra kyrkan. Men när de kommo ett stycke ut på Själevadsfjärden brast isen och klockorna såväl som åtskilliga av de medföljande personerna störtade i vattnet. Och sjönko de förra så djupt att man icke heller sedan dess lyckats fiska upp dem. När nu folket i Våge dagen därpå kom till kyrkan funno de klockorna nedrivna och bortförda. Anande huru allt hade gått till blevo de högst förbittrade och ännu mera blevo

de detta då de fingo höra huru illa det gått med forslingen av desamma. En inbördes strid höll rent av på att uppstå inom församlingen men som vågeborna voro till antalet underlägsna fingo dessa ge efter, hur det än sved inom dem och hur hårt det än kändes. De som voro orsak till klockornas sänkning voro emellertid, för att i någon mån söka rättfärdiga sig, böjda för en kompromiss beträffande den nya kyrkans uppförande. Och denna utföll så att man beslutade uppföra densamma vid stranden utmed stället där klockorna sjunkit i djupet. Så byggdes Själevads kyrka där den nu är men en vak, som är befintlig ovanför bron vid Prästsundet, utmärker sig ännu idag för sin svaga is. Den tillfryser nämligen icke utom under ovanligt stränga vintrar. Här i denna vak var det också, enligt folksägner, som klockorna sänktes varför densamma ännu idag kallas för Klockvaken.

Denna vak eller rättare denna fjärd har också en annan olyckshändelse inristad i sin historia. En söndagsmorgon i maj månad 1701 kantrade nämligen en kyrkbåt därstädes i vilken befunno sig ett trettital personer vilka alla försvunno i djupet och drunknade. Stormen uppstod helt plötsligt varefter den efter kantringen åter avstannade så att de den tidens naiva befolkning sågo ett underligt järtecken i den skedda olyckan, ett straff för den ondska vari man ansåg sig leva."

Undertecknad kan tillägga att det år 1803 ytterligare hände en svår sjöolycka i Själevadsfjärden. Det var en båt tillhörande Väster- och Österalnö byalag på vilken vid Alnö land och båthus 48 personer instigit och av dessa kunde 3 personer rädda sig medan de övriga 45 personerna drunknade. De flesta av dessa omkomna voro släktingar till varandra. Bland de omkomna voro skattebonden Johan Persson i Österalnö, hustru Anna Persdotter 59 år och hennes 37-årige son, vilkens flicka skulle jordfästas denna dag. Många släktingar och närstående följde med denna kyrkbåt för att närvara vid jordfästningen. Vid olyckan den 26 maj 1701 omkom en ung flicka Göle, Olof Abrahams dotter från Våge. Att hon, som var från Våge, befann sig med i kyrkbåten kom sig av att hon tjänade som piga hos

en bonde i Alnö. Det var ett måste, att besöka kyrkan på den tiden.

Som synes är dessa två sjöolyckor, på Själevadsfjärden, väl dokumenterade med namn och hemvist för samtliga omkomna, även vad det gäller flickan Göle från Våge. Men sämre ställt är det med vetskapen om huru det verkligen var med kyrkklockorna från Våge. Ligger dessa begravda djupt nere i dyn under Klockvaken?

Med hjälp av de tekniska resurser som arkeologerna har numera så kan det förhoppningsvis finnas möjlighet att skingra dunklet kring denna klocksägen.

DIALEKT- OCH FOLKMINNESARKIVET I UPPSALA EN PRESENTATION AV MARGARETA KÄLLSKOG

DOVA-ARKIVEN - ORGANISATION

Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, eller med en förkortning ULMA, är ett statligt institut för undersökning av dialekter och folkminnen. Det finns ytterligare fem arkiv i landet med liknande arbetsuppgifter. De är Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (förkortat DAG), Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL), Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), Ortnamnsarkivet i Uppsala (OAU) samt Svenskt visarkiv (SVA) som ligger i Stockholm. De sex arkiven utgör en myndighet, DOVA, vilket står som förkortning för Dialekt- och ortnamnsarkiven samt Svenskt visarkiv.

NAMNET - FÖRKORTNINGEN ULMA

Förkortningen ULMA använd för "Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala" stämmer inte särskilt bra. Det är en äldre förkortning för arkivets gamla namn, Uppsala landsmålsarkiv, och så väl inarbetad att den får kvarstå av praktiska skäl.

ARBETSUPPGIFTER ENLIGT ARBETSORDNINGEN

ULMA har till uppgift att samla in, bevara, bearbeta och ge ut material om svenska, samiska och finska dialekter och folkminnen. Vidare skall arkivet hålla sina samlingar tillgängliga för forskning och studier och i övrigt lämna upplysningar, råd och tjänster till myndigheter och en intresserad allmänhet.

UNDERSÖKNINGSOMRÅDE

ULMA:s undersökningsområde omfattar hela landet med undantag för Skåne, Halland och Blekinge, Kronobergs län samt Göteborgs och Bohus län. Dialekterna i Jönköpings och Kalmar län undersöks i samarbete med DAL och folkminnena i samarbete med Etnologiska institutionen och Folklivsarkivet i Lund. Dalslands dialekter och folkminnen, samt Västergötlands och Värmlands

folkminnen undersöks i samarbete med DAG. Dialekter och folkminnen i Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län undersöks i samarbete med DAUM, varvid huvudansvaret för undersökningsarbetet i Västernorrland och Jämtland vilar på ULMA.

HISTORIK ÖVER ULMA:s TILLKOMST

Under 1870-talet bildade studenterna i Uppsala - senare följande också i Lund och Helsingfors - s k landsmålsföreningar. Medlemmarna i dessa föreningar träffades på sina s k nationer och antecknade i protokollsböcker dialektala ord och uttryck från sina hemsöknar. De gjorde även anteckningar om folktrö och folksed, sagor, visor, lekar m m. I anslutning till detta intresse tog J A Lundell, sedermera professor i slaviska språk, initiativet till tidskriften "Svenska landsmål och svenskt folkliv". Den utkom med sitt första nummer 1878 och har således firat 100-årsjubileum. Efter J A Lundells död år 1940 utges den av ULMA.

Efter regeringsbeslut i augusti 1913 kunde arkivet bildas 1914. En av dess grundare och främste påskyndare var fil lic Herman Geijer, sedermera professor. Beslutet föregicks av åtskilligt förarbete. Skrivelser med begäran om statsmedel till arkivets bildande ingick till regeringen 1912, men den ställde sig kallsinnig till en början. H Geijer skrev då en promemoria "lämnad till Kansler 12 mars 1913". I den gjorde han bl a jämförelser med de övriga nordiska länderna, där han påvisade det stöd de fick på detta område av sina regeringar. I punkt 4 i denna skrivelse, av vilken ett utkast finns bevarat, kan man läsa bl a följande: "Små skandaler, när forskare från andra orter komma och i nationernas kassahvalf, i enskildas bostäder, på vindar och andra omöjliga lokaler skola leta fram hvad de vilja se. En ryss kom i somras från Tyskland och närmast Danmark, där han studerat i tidsenliga, välordnade arkiv. Hans förvåning och - harm var omisskännlig. Hvad skall han tänka om oss och hvad ska han säga, när han kommer till nästa station på forskningsresan? Han kunde ej hålla inne alldeles med sina

känslor. "Giebt es denn in Schweden keine Leute, die für die Wissenschaft etwas tun wollen!" utbrast han eftertryckligt."

[Finns det då ingen i Sverige, som vill göra något för vetenskapen!]

Behovet av en samlande enhet, ett landsmålsarkiv, var således mycket påtagligt. Samlingarna behövde "sammanföras i en gemensam lokal, ordnas och systematiseras; en överskådlig katalog upprättas. Först därigenom blir samlingarna användbara". Det var Herman Geijers ord i en annan skrivelse i denna fråga.

FOLKMINNESAVDELNINGEN

"Dialektundersökningarna i Sverige har alltid varit förbundna med undersökningar av folkminnen och folkliv. I själva verket är dessa två slag av undersökningar i viss mån oskiljaktiga." Så skrev H Geijer till doktor Joh Nilsson, Aftonbladets redaktion, samma vecka som avgörande för ett landsmålsarkiv skulle falla. Fortfarande, d v s på 1980-talet, är det ett arbetssätt som i högsta grad består. I slutet av 1920-talet tillkom folkminnesavdelningen med samma självständiga ställning som dialektundersökningen. Ett decennium senare fick det framgå även i benämningen på arkivet.

ARKIVSAMLINGARNA

ULMA:s arkivsamlingar i handskrift innehåller över 4 miljoner blad i kortregisterformat, ca 1 miljon i större format samt 6 000 volymer och häften. Realkatalogen, d v s folkminnesavdelningens innehållsregister, omfattar f n ca 350 000 registerkort med hänvisningar till arkivets handskriftssamlingar.

FONOGRAMAVDELNINGEN

Inspelningsverksamhet har vid ULMA pågått sedan 1930-talets mitt. Men efter det andra världskriget intensifierades verksamheten och fick en hastigt ökad volym, vilket föranledde att en särskild fonogramavdelning inrättades 1952. Sedan 1935 skedde inspelning med grammofonupptagning och sedan mitten av

Ing., Arnäs sn
E Odstedt 1926-67 *Ålderstör s.*
ULMA 24812

Ackele dackele luntan duntan
semmeli make kuckeli kake
västan stillan atteri datteri pys.

Vb. Degersfors, 6893 s.8
Pettersson, I.

Ålderstör
'stör av al'
Svagt virke. Budast i nödfall,
Om en tillfällighet, såll man
en stör av al i en gårdsgård.

Ålderstör o vikhark rak somar
lag 'stör av al' vil hand av vide
i en gårdsgård hälla e; länge
än över sommareu' S.P.
"Samvalt härm."

Registerkort ur folkminnesavdel-
ningens realkatalog. Kap O.
Idrott, dramatik, lek, dans.
VI:2 Räkneramsor

Registerkort ur ULMA:s ord-
samlingar

89. Lars Mattias Erikssona vuolle.

II i. ♩ = 240. a¹ = A - B

la la la la la la la
la la la(au) dätta n gu - la malme - ki - ia år - ni - gi - ia va
la va la va la va la etc.

Vuolle till Lars Mattias Eriksson.

la la la etc. detta är, hör. malmesjaurbornas ordningsman va la va la etc.

Vuolle auf Lars Mattias Eriksson.

la la la usw. dies ist, hör, der Aufsichtsmann der Leute von Malmesjaur va la va la usw.

N° 9.

Diskussionsprotokoll, fört
vid sammanträde den 3 nov. 1877.

Folklekvar.

A. Kroppspringar.

Kaste klötter (jeld.) till gör en Yisk skilnads: De... a lek
 till denna lek deltaga blott trämmen personor. ^{förskamning}
^{och rätt ofta}
^{afse utlymbad}
 111-112

De koniska träklumpar af ungefär en fot höjd
 uppställes i en rad med omkring en fot mellanrum
 mellan hvarje. De spelande börja med lika många
 klötter och stå på ungefär 15 l. 20 fot afstånd från
 hvarandra. Klötterna äro af olika storlek, så att
 stora och smala klötter äro de största och små;
 och så vidare i ömsesidigt om dem i aflagande
 klotlek utåt. Spellet börjar med att underas
 af de spelande, som äro till baken om klötterna,
 försöka kasta dem något af med fullarens
 Lyckas detta, så behåller han det i sin kasta
 klötterna och uppställer det i sin rad utan brän
 svara. Spellet fortsättes så, till man kastat hvar
 annan gång till dess undera varit alla

Ur ULMA acc 88:5 Diskussions-, Protokolls- Bok tillhörig
Norrländska Landsmåls- och Fornminnesföreningen. Detta
protokoll är fört 3 nov 1877 av det årets sekreterare
Johan Nordlander.

1950-talet med bandupptagning. Inspelningarna har alltid företagits med professionell apparatur. Ljudarkivet innehåller ca 10 000 grammofonskivor och ca 5 200 ljudband. Avdelningen har publicerat grammofonserien "Svenska folkmål" (1958), som innehåller 37 texter plus textbok. Även andra texter för skolbruk har publicerats.

FINSKA OCH SAMISKA

Inom landets gränser talas också som bekant finska och samiska eller lapska. I norra Värmland gjordes inspelningar bland värmlandsfinnar 1935 och 1948. Materialet från 1935 är utskrivet och kommenterat och finns på ULMA. De senare upptagna texterna utskrivs nu för publicering. Ingen av de finsktalande personerna finns nu kvar i livet. Värmlandsfinskan tillhör således de döda språken.

FINSKA I TORNEDALEN

Den finska dialekten i Tornedalen har undersökts från både finländsk och svensk sida. Under 1950-talets slut gjordes upptagningar av dialektalande i de flesta socknar mellan Haparanda i söder och Karesuando kyrkby i norr. Sakkunnig vägledare och intervjuare var fil dr Erik Wahlberg från Suokolojärvi i Övertorneå socken. Några av dessa inspelningar har skrivits ut, översatts till svenska och kommenterats av Erik Wahlberg. De är publicerade i Svenska Landsmål B. 64 (1964).

LAPSKA AVDELNINGEN

Under 1940-talet gjordes omfattande inspelningar av samiskt språk i Jämtland och Lappland. Det samiska materialet, både uppteckningar och inspelningar, ökade snabbt och 1943 inrättades en särskild lapsk avdelning vid ULMA. Alla uppteckningar av samiskans många skilda dialekter i Sverige, som gjorts sedan seklets början, finns i arkivet. Sammanlagt inspelades under 1940-talet över 1 000 jojkmelodier. Publicering av dem började 1958, då del I av "Lapska sånger. Texter och melodier från svenska Lappland" utkom i arkivets skriftserie. 1963

utgavs del II. Författare till del I är Harald Grundström och A O Väisänen, till del II H Grundström och Sune Smedeby. Bland övriga publikationer märks just nu den större ordbok över de sydsamiska dialekterna som fil dr Gustav Hasselbrink utarbetat och vilken nu är under utgivning. Ordboken inleds med en omfattande grammatik bestående av ljudlära, formlära och ordbildningslära. Band I utkom hösten 1981, band II beräknas utkomma under 1982 och det tredje och sista bandet under 1983. Ordbokens titel är "Südlappisches Wörterbuch".

I detta sammanhang bör sägas att sedan arkivarietjänsten i samiska inrättades vid DAUM - den tillsattes 1979 - har arbetet med centralsamiska dialekter bedrivits där.

SVENSKT SPRÅK OCH SVENSK KULTUR UTANFÖR SVERIGE

Estlandssvenska

Svenskt språk och svensk kultur finns även utanför landets gränser och har undersökts. Sedan 1920-talet och fram till sin död 1980 har fil dr Nils Tiberg lett en undersökning av språk och folkkultur i Estlands svensktalande kustbygder. Under andra världskrigets sista år inflyttade ett stort antal av den befolkningen till Sverige. Hans undersökningar har också bedrivits bland ättlingar till de Dagösvenskar som på 1700-talet utvandrade till Gammalsvenskby i södra Ryssland och som 1929 flyttades därifrån, varvid många kom till Sverige. Bearbetningen av materialet fortsätter. Resultatet av denna verksamhet har från och med 1951 utgivits i serien Estlandssvenskarnas folkliga kultur och utges i Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien.

Amerika

Svensk språk- och kulturforskning har även bedrivits bland svenskättlingar i USA, Kanada och Argentina. Under framför allt 1960-talet gjordes från ULMA tre stora inspelningsexpeditioner i USA och Kanada. Resultatet blev en omfattande materialsamling, vars tidsödande bearbetning blivit en uppgift på längre sikt. Detsamma gäller materialet från Misiones i Argentina, som makarna Gunvor och Sven-Arne Flodell

spelat in under sin 10-åriga verksamhet i kyrkans tjänst i svenskförsamlingen där, och vilket material nu också bearbetas av dem.

ULMA:s PUBLIKATIONER

Arkivet utger årligen en publikation Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv. Den grundades som sagt 1878 av J A Lundell. Tidskriften för 1982 är således den 105:e årgången. Dessutom utger arkivet skrifter i fyra serier. De är: serie A: Folkmål, serie B: Folkminnen och folkliv, serie C: Lapskt språk och lapsk kultur, samt slutligen serie D: Dialektordböcker från Dalarna, Gotland och andra landskap. Hittills har följande publikationer i skriftserierna utkommit:

Ser. A: Folkmål

- 1 D O Zetterholm, Dialektgeografiska undersökningar. I-II 1940.
- 2 C & P A Säve - H Gustavson, Gotländsk ordbok. Bd 1. A-N 1940. Bd 2. O-Ö 1945.
- 3 J V Lindgren, Ordbok över Burträskmålet, utg av D O och M Zetterholm. 1940.
- 4 Manne Eriksson, Hjäll och tarre samt andra ord för oversång och övervåning. 1943.
- 5 Carin Pihl, Verben i Överkalixmålet. 1948.
- 6 Aug Schagerström, Grammatik över Gräsöområdet i
7¹⁻² Uppland, utg av Manne Eriksson. 1949.
- 7¹⁻² Karl-Hampus Dahlstedt, Det svenska Vilhelminamålet. I.A. Text. B. Kartor. 1950. - II. A. Text. B. Kartor och tabeller. 1960-62.
- 8 Roger Wadström, Svenska kvarnstermer. 1952.
- 9 Petrus Envall, Tiveden, Isala och Husum. 1952.
- 10 D O Zetterholm, Dialektgeografiska undersökningar. III-IV. 1953.
- 11 K-H Dahlstedt, Efterledsapokope i nordsvenska dialekter. 1955.
- 12¹⁻² Pehr Stenberg, Ordbok över Umemålet (1804) utg av Gusten Widmark. 1. Inledning. Ordbok. 1966.
- 2. Kommentarer. 1973.
- 3 S Fries, Stätt och stätta i Norden. Ett verbalabstrakts betydelseutveckling och ett bidrag till studiet av hägnadsterminologien. 1964.
- 14 Carin Pihl, Prepositioner och adverb i Överkalixmålet. 1970.
- 15 Folke Hedblom, En hälsingedialekt i Amerika. 1978.

Ser. B: Folkminnen och folkliv

- 1 Ella Oddestedt, Varulven i svensk folktradition. 1943.
- 2 J Ejdestam, Arsel darnas samband med boskapskötsel och åkerbruk i Sverige. 1944.
- 3 Levi Johansson, Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. 1947. Ny uppl 1967.
- 4¹⁻² Linnar Linnarsson, Bygd, by och gård. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott. 1948.
- 5 Åke Campbell, Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott. 1948.
- 6 Otto Blixt, Det gamla Grangärde. Skogsbruk. 1950.
- 7 Arvid Ernvik, Glaskogen. Bygd, arbetsliv och folkkultur i Jösse, Nordmarks och Gillbergs härader under 1800-talet. 1951.
- 8 Lars Levander, Älvdalskt arbetsliv, utg av Stig Björklund. 1953.
- 9 Nils Dencker, Sveriges sånglekar. Sammanparningslekar och friarlekar. 1960.
- 10 K-H Dahlstedt - A Ivarsson, Register till O P Pettersson, Gamla byar i Vilhelmina. 1960.
- 11 Ragnar Bjersby, Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt. En undersökning rörande P A Säves sagesmän. 1964.
- 12¹⁻² Arvid Ernvik, Folkminnen från Glaskogen. Sägen, tro och sed i västvärmländska skogsbygder. I. 1966. - II. 1968.
- 13 Göran Rosander. Herrarbete. Dalfolkets säsongsvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. 1967.
- 14 Arvid Ernvik, Evi gläjjja och andra marknader i Värmland. 1978.
- 15 Georg Bergfors. Ordspråk, talesätt och härm på ytterlännämål. 1981.

Ser. C: Lapskt språk och lapsk kultur

- 1 H Grundström, Lulelapsk ordbok. Bd I. 1948.
- 2¹⁻² - Bd II. 1950. - Bd III. 1951. - Bd IV. 1954.
- 2 Lapska sånger. I. Jonas Eriksson Steggos sånger. Texten utg av H Grundström. Musikalisk transkription av A O Väisänen. 1958. - II. Sånger från Arjeplog och Arvidsjaur. Texten utg av H Grundström. Musikalisk transkription av S Smedeby. 1963.
- 3 Phebe Fjellström. Lapskt silver. 1-2. 1962.
- 4 Gustav Hasselbrink. Südlappisches Wörterbuch. Bd I. 1981. Grammatik. Wörterbuch A - Flytt²edh.

Ser D: Dialektordböcker från Dalarna, Gotland och andra landskap

- 1 L Levander - S Björklund. Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Bd 1. A-F. Häfte 1-8, text. 1961-1968. - Häfte 9, illustrationer till bd I. 1970. - Bd II. G-K. Häfte 10-18, text 1970-1980. - Häfte 19, illustrationer till bd II. 1980. - Bd III. L-. Häfte 20, text. 1981.
- 2 M Klintberg - H Gustavson, Ordbok över Laumålet på Gotland. Bd I. A-H. Häfte 1-5 text. 1972-1974. - Häfte 6, illustrationer till bd 1. 1975. - Bd II. I-O. Häfte 7-11, text. 1975-1977. - Häfte 12, illustrationer till bd II. 1978. - Bd III. P-Spörjdag(er). Häfte 13-17, text. 1978-1980. - Häfte 18, illustrationer till bd III. 1981. - Bd IV. Stabba-. Häfte 19, text. 1982.

Mycket mer finns att säga om ULMA, men vi får återkomma längre fram med en närmare beskrivning över ULMA:s tre huvudavdelningar - den språkliga avdelningen eller dialektavdelningen, folkminnesavdelningen och fonogramavdelningen.

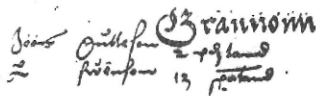
Litteraturhänvisningar

- F Hedblom, Fonogrammet 100 år. I: Svenska Landsmål 1978-1979, s 114-170. Uppsala 1979.
- Å Nyman, De etnologiska undersökningarna i Uppsala. Organisation och utveckling 1878-1978. I: Svenska Landsmål 1978-1979, s 72-113. Uppsala 1979.

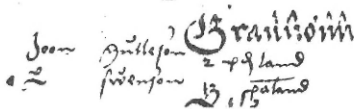
HETTE INGEMAR STENMARKS SLÄKTING JOON ELLER JÖONS? EN REPLIK,
AV BENGT AUDÉN

I Johan Nordlander-sällskapetets årsskrift nr 3, Norrlänningar förr och nu. Från järnålderns Genebor till Multrå myror (Umeå 1980), jämför jag Johan Nordlanders utgåva av jordeboken för Västerbotten 1543 med originalhandlingen, och bl a skriver jag (s 47) att utgåvans *Jöons Gullezon* motsvaras av *Joon Gullezon* i originalet. Men i OKNYTT 3-4 1981 (s 31 f) påpekar Tyko Lundkvist - han har utöverskat den släkt som härstammar från Jöns Gullezon och som nu representeras av bl a utförsåkaren Ingemar Stenmark - att även i originalet är förnamnet *Jöons*, inte *Joon*: "Vid kollning av mikrofilm och kopior från Riksarkivet finner jag att Johan Nordlander ovedersägligen hade rätt namn och Audén har fel. Som framgår av bilagda kopia ur jordeboken 1543 hette granöbonden *Jöons*."

I den återopade kopian framställs det aktuella namnet så här:

Som synes är stavningen snarast *Jöös*, även om det avsedda namnet naturligtvis är *Jöons* eller - hellre - *Jöns*, eftersom detta namn för övrigt har enkel vokal i jordeboken 1543. *Jöns* har kommit att få dubbel vokal (*Jöös*) till följd av en omformning av ett tidigare inskrivet *Joon*, varvid *o* blivit *ö* genom tillägg av diakritiskt tecken ("prick") och *n* "vidareutvecklats" till *s*. Att det först införda namnet var *Joon* antyds även av denna riksarkivets kopia (min copyflo-kopia från 1977), i vilken man bl a ser att sista bokstaven är *n*:

Kopior av de gamla skattelängderna kan alltså vara vilseledande. Arkiven har emellertid blivit alltmer obenägna att tillhandahålla originalen för t ex släktforskare, då många av dessa

original med åren blivit tummade och slitna. Man måste därför - och väl också av ekonomiska skäl - oftast nöja sig med att studera kopior av längderna. För den som beaktar det kända rådet för forskare att "aldrig tro det man hör och endast till hälften tro det man ser", kan det då vara givande att studera olika slags kopior och eventuellt ta kontakt med arkivet för råd och hjälp.

Då jag inte haft tillfälle att ännu en gång undersöka jordebokens original, skrev jag till riksarkivet i hopp om närmare upplysning beträffande det aktuella namnet. Riksarkivet svarade den 15/1 1982:

I originalexemplaret av årliga räntan för Västerbottens län 1543, fol 49 (Västerbotten 1543:2) är den ursprungliga stavningen "Joon" som sedan med något avvikande, blekare bläck har ändrats till "Jöö(n)s" genom tillägg av två punkter och s. Samma bläck förekommer i andra anteckningar i längden. I årliga räntan för 1546 (Västerbotten 1546:5) används namnformen Jöns. I 1543 års längd torde den slutgiltigt avsedda formen alltså vara Jöns.

När ändrades *Joon* till *Jöös*? Främst det avvikande bläcket tyder på att detta skedde efter den egentliga utskriften av jordeboken, troligen vid själva uppbördstillfället. Som jag nämner i Johan Nordlander-sällskapets årsskrift 1980 tycks det bevarade exemplaret av jordeboken ha brukats som underlag för beskattningen i Västerbotten sommaren 1543. Uppbörden inleddes i Torneå den 11 juli och avslutades i Umeå den 10 augusti, och i anslutning därtill stod sommaring i respektive socken. På uppbördsdagen torde i princip alla skattskyldiga sockenbor ha varit församlade, och vid namn- och skattekontrollen kan då jordebokens *Joon* ha uppmärksammats - kanske påtalats av Jöns Guleson själv - och ändrats till *Jöös*.

Men vid uppbördstillfället kunde en skrivare (här närmast landsskrivaren Lars Clemetsson) knappast göra ändringar i jordeboken på annat sätt än genom hastiga tillskrifter och strykningar. Att lugnt och stilla sitta och skrapa i texten var nog inte lämpligt i denna improviserade situation. Annars borde han väl ha raderat bort åtminstone de två sista bokstäverna i *Joon* och sedan fyllt ut namnet till *Jöns*. Nu valde

1 Jag tackar förste arkivarie Helmut Backhaus för denna uppgift.

han i stället att med några snabba penndrag göra ett *s* av *n* i *Joon* och förse vokalerna med var sin prick - med det egendomliga *Jöös* som slutresultat. (Den elegantaste utvägen hade väl varit att foga två prickar och ett *s* till *Joon*. Det fanns dock gott om plats för ännu en bokstav mellan förnamnet och farsnamnet).

Namnändringen som sådan och den omständigheten att *Jöns* Gulleson bär namnet *Jöns* i samtida skattelängder tyder på att hans namn verkligen var *Jöns*. Men man kan inte vara säker på detta. Ty man ser inte så sällan i de västerbottniska skattelängderna från 1500-talets mitt att en person benämns ömsom *Jon*, ömsom *Jöns*. En enkel jämförelse i detta avseende mellan bågaskattelängden 1543 och jordskattelängden samma år ger t ex följande sannolika fall av olika namnregistrering i Piteå socken:

<u>Hemort</u>	<u>Bågaskattelängden 1543</u>	<u>Jordskattelängden 1543</u>
Arnemark	Jon Olson	Jöns Olsson
Hortlax	Jöns Ollson	Jon Ollson
Hortlax	Joonn Person	Jöns Person
Pitholm	Jöns Person	Joonn Person
Roknäs	Jöns Larsson	Joonn Larson
Roknäs	Joon Person	Jöns Persson

Särskilt svårt kan det vara att avgöra om namnet är *Jon* eller *Jöns* i patronymikon. Farsnamnet i *Jons/s/on* kan mycket väl vara både *Jon* och *Jöns*, det senare eftersom skrivarna ofta utelämnade pricken i vokalen.

Variationen *Jon-Jöns* påträffas i materialet för alla västerbottniska socknar, men den är vanligast i längderna för Piteå socken, något som sammanhänger med fördelningen av *Jon* och *Jöns* i Västerbotten. Som exempel återger jag denna fördelning åren 1539, 1549 och 1551.

Antal beskattade vid namn *Jon* (e dyl) respektive *Jöns* i Västerbottens fögderi 1539, 1549 och 1551

Socken	Antal <i>Jon</i> (e dyl)			Antal <i>Jöns</i>		
	1539	1549	1551	1539	1549	1551
Torneå	3	1	5 ¹	23	34	33
Kalix	- ²	- ²	1 ²	27	31	28
Luleå	1 ²	1 ²	1 ²	48	47	46
Piteå	16 ³	18	26	20	15	25
Skellefteå	34 ⁴	39	39 ⁵	6	6	6
Löfvånger	17 ⁴	14	15 ⁵	1	3	3
Bygdeå	23 ⁶	24	23 ⁶	7	7	6
Umeå	34 ⁶	47	47 ⁶	5	2	3

1 - *Jogan*. 2 = *Joonn skinnare*. 3 Därav 3 *Jogan*.

4 Därav 1 *Johannes*. 5 Därav 1 *Johannes*. 6 Därav 1 *Johan*.

Källor: Bågaskattelängderna 1539, 1549 och 1551 (Västerbotten 1539:1, 1549:6 respektive 1551:4. Riksarkivet).

Vi ser här att norr om Piteå (i Luleå, Kalix och Torneå) bär de allra flesta namnet *Jöns*. I Piteå benämns ungefär lika många *Jon* (e dyl) som *Jöns*. Söder om Piteå (i Skellefteå, Löfvånger, Bygdeå och Umeå) är *Jon* (e dyl) betydligt vanligare än *Jöns*. Fördelningen av *Jon* (e dyl) och *Jöns* ändras nästan inte alls mellan 1539 och 1551. I övriga västerbottniska skattelängder fram till 1500-talets mitt (bågaskattelängderna 1543, 1546, 1547 och 1548 samt jordskattelängderna 1543 och 1546), som är skrivna av olika personer, råder ett liknande frekvensförhållande mellan dessa båda former av *Johannes*, vilket tyder på att de oftast brukades som klart differentierade namn. Särskilt i Piteå tycks man dock - som ovan framgår - ha vacklat något på denna punkt. Men det är kanske inte oväntat, då socknen var ett gräns- eller övergångsområde för utbredningen av *Jon* och *Jöns*.

Många namn, särskilt finska, är sannolikt försvenskade i de västerbottniska skattelängderna. Bl a Gunnar Pellijeff har något diskuterat detta problem och i samband därmed fördelningen av *Jon* och *Jöns* i de nordligaste socknarna. Enligt hans mening

skulle denna delvis kunna sammanhånga med att de olika finska formerna av *Johannes* (*Junnu*, *Jussi*, m fl) återgivits med närmaste svenska motsvarighet, d v s i första hand *Jon* eller *Jöns*.¹

Det kan slutligen nämnas att *Jöns* är den ojämförligt vanligaste formen av *Johannes* i samtida österbottniska skattelängder, som likaså uppräktades av svenska skrivare. Här finns det alltså en likhet - kanske ett visst namnsamband - mellan Österbotten och norra Västerbotten. Detta eventuella samband kan naturligtvis också ha gällt i fråga om en eller annan vid namn *Jöns* i södra Västerbotten.

I Johan Nordlander-sällskapets årsskrift 1980 har jag alltså troligen felaktigt uppgivit, att 1543 års jordebok för Västerbotten har *Joon* i stället för *Jöns* (*Jöns*) som namn på *Jöns* Gulleson i Granön, Umeå socken. Men förhoppningsvis har jag också lyckats antyda, att denna felaktighet är av ringa betydelse, särskilt som det aktuella namnet är *Jöns*.

¹ Ur Norrbottens äldsta mantalslängder, i: Personnamnsstudier 1964 tillägnade minnet av Ivar Modéer (1904-1960), Lund 1965 (Anthroponymica Suecana, 6), s 161 ff, 167 f.

EN CYKELFÄRD FÖR "GAMLA BYAR"
AV KARL-HAMPUS DAHLSTEDT

Att vara ung och studera i Sverige åren 1940-42 var inte så lätt. Vi levde i ett ideologiskt vakuum, inestängda mellan Hitler och Stalin. Många var dessutom inkallade.

Själv hade jag efter en tid som skrivare på Övre Norrlands truppers stab i Boden vintern 1939 blivit kronvrak tills vidare. Vintern 1940 vistades jag vid finska gränsen som sekreterare vid Centrala Finlandshjälpens Haparandakontor.

Livet var överkligt som en dagdröm i skydd av en ofantlig såpbubbla. Utanför dess väggar exploderade granaterna och föll bomberna i Ukraina, Hangö och Cyrenaika. Men det måste studeras vidare! På vintrarna kämpade jag med Schücks väldiga världslitteraturhistoria och en uppsats om ångermanländsk allmogenovell. Dessutom hade jag fastnat i en tjänstgöring hos förre chefen för Landsmålsarkivet i Uppsala, professor Herman Geijer. För att skrapa ihop 1,50 kr i timmen vandrade jag varje dag upp till Landsarkivet i det gamla slottet på Uppsalaåsen. I en jättestor fönsternisch i de väldiga stenmurarna tillbringade jag där en del av min ungdom tillsammans med Herman Geijers dotter Julia, kallad Jiji. Vi satt i ytterändan av ett dammigt arkivmagasin.

Varför Geijer hade valt denna arbetslokal har jag aldrig riktigt förstått! Vi sysslade med att exciperera ortnamn, personnamn och dialektord ur Olof Petter Petterssons manuskript "Gamla byar i Vilhelmina", som förelåg med en lättläst men darrhäft gammelmanshand på väl fyllda folioark. När Herman Geijer hade gått bort i september 1943 och jag senare på hösten återvände för att fortsätta utgivningen av "Gamla byar" blev jag omedelbart uppsagd av landsarkivarien. Carolinas stora läsesal blev då min tillflykt, och den miljön var betydligt mer inspirerande.

Jag förstod aldrig vad denna ingående exciperering av alla *Stormyror, Krokmyror, Lutarmyror, Hällsnytmror* och allt vad

de tallösa slätteslägenheter hette, skulle tjäna till. De som en gång - och delvis alltjämt under andra världskrigets avspärrning - gav Vilhelminaborna deras livsuppehälle. En dag vandrade vi - Geijer och jag - ner genom Odinslund till professor Jöran Sahlgren, chef för dåvarande Svenska Ortnamnsarkivet, beläget i Dekanhuset, för att öppna samarbete. Meningen var närmast att vi skulle få ekonomiskt bidrag av SOA. Men Sahlgren sade helt tvärt och frankt:

- Om vi anser det angeläget så exciperar vi själva O P Petterssons verk, när det har kommit ut i tryck.

- Det är det jag alltid har sagt - Jöran Sahlgren är en buffel, mumlade Geijer när vi lunkade tillbaka under trädkronorna i Odinslund. Och vi kände oss inte alls som om vi gick i Allmänna Sångens och Glutens mångbesjungna park.

Detta yttrande kunde jag gärna hålla med om, ty även jag hade fått mina små törnar av Jöran, men på något vis tyckte jag att buffeln hade rätt. Ville vi ge ut till exempel ett ortnamnsregister till "Gamla byar" med sidhänvisningar till den tryckta upplagan (något som blev verklighet 1960), så skulle vi nog få göra om det mesta arbetet. Det är klart - Geijer tänkte på fördelen av att under utgivningens gång kunna identifiera ortnamn som återkom på skilda ställen i det stora arbetet, rätta inadvertenser och felskrivningar, etc. Men för min del ansåg jag inte det vara vår uppgift att nagelfara författarens sakuppgifter och namnformer i detalj, något som vi i längden dessutom varken hade råd och tid med, utan jag var mer fångslad av "Gamla byars" rent litterära och mänskliga kvaliteter.

Vi unga levde som sagt i ett ideologiskt tomrum. Hitler hade satt munkavle också på den svenska pressen, med några få undantag: Trots allt!, Nordens Frihet!, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Somrarna var värst. Sommaren 1940, bedövad av marsfreden i Finland och tyskarnas ockupation av Danmark och Norge, tog jag tjänst som ett slags okunnig bonddräng hos min bror som var förvaltare på Holm Säteri i Ådalen. Behållningen av det var bland annat gemenskapen i ett stort kollektiv av

jordbruksarbetare och minnet av hur vi körde in hö med fyra fordon förspända med parhästar i en jämn ström på skullen i Holm.

Sommaren 1941 skickade Herman Geijer mig på en kombinerad tiggarg- och forskningsfärd runt Malgomaj i Vilhelmina. Det **fat- tades** 1 000 kronor för att klara utgivningen av första delen av "Gamla byar". Dem hade Geijer tänkt att jag skulle fäkta ihop av lappmarkskommunens mera välbärgade medborgare.

En dag i slutet av juli startade jag på cykel från mina föräldrars sommarstuga vid Svalegrunnan i övre ändan av Malgomaj.

Min far öppnade först plånboken, vittjade den på 100 kr och skrev sitt namn och belopp överst på en tiggarglista. 100 kr svarade då mot ca 1 000 kr i dagens mynt. Ett brevporto hade nyss stigit från 15 till 20 öre och en god och tillräcklig middag fick man för en krona. Jag hade tänkt mig att hundralappen skulle bli norm för fortsättningen av färdens affärs- mässiga sida. Andra välbärgade sommargäster i trakten - kapten Hedberg på Björkå och jägmästare Hultmark, som bäge sportfiskade i Bångnäs - höll nivån. Men när jag sen uppsökte socknens högst taxerade man, mitt i slåttandsqöromålen i en by längs Malgomaj, fann han bara en femtilapp i den kavaj som han hade hängt ifrån sig på en höhässa. Därmed var min tiggarg- lista sumpad, och senare sjönk beloppet i enstaka fall ännu lägre, så att jag till sist fick uppleva, när del 1 av "Gamla byar" kom ut, att ett par personer fick boken och avtackades med namns nämnande i dess efterskrift, signerad av Herman Geijer 3 december 1941, för ett bidrag som var lägre än dess bokhandelspris.

Låt oss lämna denna tråd och i stället minnas de intressanta människor jag mötte under min färd. I O P Petterssons egen hemby Lövnäs stannade jag inte länge, fastän den skulle bli föremål för en rannsakande exkurs av Herman Geijer (i GB 1). Där fanns inte så mycket att hämta.

I nästa by, Strömnäs, mötte jag däremot Olof Petter Petterssons yngre bror Isak August Pettersson, f d handelsman. Han berättade helt öppen hjärtigt den för mig chockerande tilldragelsen, då

Olof Petters och Isak Augusts far år 1870 rymde från hemmet till Norge, och aldrig mer kom tillbaka. Till barna gav han en bit socker och sa att han skulle fara till Marsån och meta. Den sista detaljen etsade sig särskilt fast i mitt minne. Till denna vackra vildmarksälv, som mynnar i en stor vik på norra sidan av Malgomaj, brukade vi själva ro en mil en gång varje sommar för att meta harr och öring, medan vi med ängslan i halsgropen betraktade björnspåren och de rivna myrstackarna i ödelandet. (Nu hotas den av Vattenfallsverkets Fatjöprojekt.)

Jag hade aldrig träffat Olof Petter Pettersson själv. Geijer ansåg att jag kunde klara mig utan honom. Han skrev emellertid brev från en ort som bar det vildmarksklingande namnet *Västerhiske*, ett namn som i själva verket var postadress till Backens kyrkby i Umeå landsförsamling. 38 år senare skulle jag själv för en tid bosätta mig i en nybyggd villa på Västerhiskes bys gamla åkerjordar, men då var poststationen redan omdöpt till Umeå 9. (Minnena av O P Pettersson och hans familj lever kvar.)

Olof Petters och Isak Augusts med flera syskons far hade farit hemifrån vid Jaxmäss (26 juli) 1870. Jag passerade på cykel drygt 70 år senare, den 28 juli 1941.

Kriget pågick för fullt. Tyskarna invaderade redan delar av Sovjetunionen, men Hangö hade ännu inte återtagits av finnarna. Min själ var sällsamt kluven. Jag höll med norrmännen i Norge mot tyskarna men med finnarna i Finland mot ryssarna.

Nästa hållplats samma dag var hos folkskollärare Nils Eriksson i Skansholm, som jag då mötte för första gången. Han var född fjällpojke och ivrig hembygdsforskare och slutade som rektor i Järna utanför Stockholm och filosofie hedersdoktor vid Uppsala universitet, en värdighet som däremot Olof Petter Pettersson aldrig uppnådde, fastän många trodde det.

Framme på "Plassen" (Vilhelmina tätort) träffade jag göteborgaren Elis Essegård, som satt och drack kaffe på Gavelins konditori på en arbetsrast. Han hade redan avancerat till överlärare och hade därför inga ferier. Essegård tecknade på listan och uttalade sitt livliga intresse för O P Petterssons verk,

så göteborgare han var. När "Gamla byar" kom ut inspirerade den Elis Essegård till de kända hembygdsspelen "Gammel-Kristian" och "Skogen faller", som - så vitt jag förstår - innebar avsparken för Elis och Irma Essegårds många välkända föreställningar och framträdanden med Vilhelminaamatörerna.

- Int ha fäll n dann nanting å komma vä? Han ha fäll bara skuller! sa min fars gamle ungdomsvän bensinhandlarn om överläraren, när jag visade listan och pungslog honom för "Gamla byar". Jag lärde mig då skillnaden mellan klerkernas klass, dit jag själv skulle komma att höra, som offrade en del av den materiella vällevnaden och penningomsorgen för i deras tycke högre eller djupare livsvärden, och den samhällsgrupp som mäter duglighet helt och hållet efter solvens och burgenhet, samt möjligen lite golf- och/eller tennisspel.

Nästa dags höjdpunkt blev besöket hos Erik Jonsson i Nästansjö. Den gamla mannen öppnade byaskrinet med dess 1700-talshandlingar och bad mig tyda dem. Det var inte lätt i en hast. Men jag stavade mig i alla fall igenom ett viktigt dokument med slätteslägenheter och skattefrihetsår. En gång hade jag hört Sjul-Jons gumma på samevistet i Stor-Dojnan säga "Näsna" om Nästansjö. Nu fann jag stavningen "Nästnansjö" med ett extra n. Dessa fynd ledde mig till sist till en artikel om ortnamnet *Nästansjö* (i festskrift till Valter Jansson, "Orter och namn", 1967).

Erik Jonsson var en traditionsbärare och "översigillbevarare" för Nästansjö by. Däremot tror jag inte att han var byålderman vid mitt besök. Senare i livet har jag mött ytterligare två personer med det namnet och samma fornintresse: Erik Jonsson i östra Myckelgensjö, "Utomsjön", som 1951, fastän benen inte ville bära längre, tog mig med på en promenad och visade början av det väldiga fångstgropssystemet öster om Myckelgensjö. (Se Ernst Manker, Fångstgropar och stalotomter, 1960, s 126 och 188.) Och Erik Jonsson i Risbäck, också inom Anundsjö, den lärde vägarbetaren, som vävde tradition och arkivstudier till en sällsynt kunskap om hembygden (se t ex hans skrift "Knek-tar och båtsmän" i Anundsjö, 1967).

Herman Geijer fick senare låna ner alla viktiga Nästansjöpapper till Landsarkivet i Uppsala och utarbetade med dem som grund

en viktig exkurs som gårdsmålsdelningen i Nästansjö, en ångermanländsk variant av det gamla solskiftet som ännu tillämpades, när Nästansjö nyanlagda by första gången skiftades mellan flera ägare år 1805.

Men Erik Jonsson bjöd varken på mat eller kaffe. Han levde väl inte längre i sådana omständigheter att han kunde bjuda in någon gäst. Jag cyklade alltså mätt endast på visdom vidare till Tresund och lyckades få bra logi och mat där, hos arrendatorn på det skogshemman som min farfar en gång hade köpt för likvida tillgångar, som ingick i min farmors arvslott ur Forsgårde gård vid Skutån ett par mil norr om den studerande ungdomens och prästänkornas stad. Tresund 1⁹ och 1¹⁹ ägdes nu av min far och mina två fastrar gemensamt. Arrendatorparet kände sig kanske tvungna, men det visade de inte i så fall, utan humöret var gott och gästfritt.

Nätterna hade börjat mörkna nu den 29 juli och korna kom sent hem från skogsbetet. Andra världskriget ruvade bakom horisonten, i synnerhet när höstmörkret hotade med att återvända.

Tresund har sitt namn efter två holmar i nedre delen av Vojmsjön som tillsammans med fastlandet bildar tre sund. Nu finns praktiskt taget ingenting kvar av detta. Vojmsjön, vars vatten sannolikt inom en nära framtid kommer att överledas till Malgomaj, är sedan många år kraftigt uppdämd.

Nästa morgon lejde jag rodd över till Norra Tresund och cyklade den väldiga ödesträckan upp till Dikanäs. På ett hygge fick jag syn på ett stort fält med mjölke som var ljusröd i stället för som annars högröd. Det var min största upplevelse den dagen.

Besöket i Dikanäs gällde Gustav Hasselbrink, som jag mött en gång som hastigast hos Geijer i Uppsala. Han skulle hjälpa oss med de lapska orden i "Gamla byar". Hasselbrink hade då ännu inte disputerat på Vilhelminalapskans ljudlära, utan var för de flesta ett okänt namn inom språkforskningen, sedan drygt tio år komminister i Dikanäs. Han tog emot vid ett väldigt skrivbord, placerat på ett upphöjt podium. Och bjöd inte ens på en kaffetår efter den långa resan. (Hans fru låg sjuk.) Jag kände mig betryckt och återvände snart till ortens härbärge för resande.

Men arkivarie Rune Västerlund som växte upp i Dikanäs församling har berättat för mig att Hasselbrink trots sitt imponerande yttre var folklig och umgängelig. Vi blev senare goda vänner framför allt tack vare vårt gemensamma intresse för den moderna lingvistik och för de båda folkspråken i Vilhelmina.

Fredagen den 26 februari i år gick Gustav Hasselbrink bort, bara någon vecka efter att han hade fått se första delen av sitt livsverk, "Sudlappisches Wörterbuch", komma ut i tryck.

I Dikanäs var mitt uppdrag slut. I stället för att återvända samma väg som jag kom, cyklade jag till Borka, satte cykeln på postbussen för den långa ensamma resan ner till Vilhelmina och upp längs Malgomajdalen till Saxnäs (drygt 20 mil). Självt gick jag på en dag över hela Marsfjällsmassivet från Borka till Marsliden och mellan båtfärder vidare över märkan mellan Marssjöarna och Kultsjön. Sent på kvällen kom jag fram till Saxnäs.

Vad som drev mig till att företa denna långa ensamma fjällmarsch (5-6 mil) i månadsskiftet juli-augusti 1941 har jag ibland funderat över. Kanske ville jag hämnas på *Gakkangaise*, Marsfjällstoppen, som jag som barn förvägrades att följa med opp på därför att jag ansågs för liten och klen? Men det är en annan historia.

Mitt uppdrag för Herman Geijer var i alla fall fullgjort: 1 000 kronor kontant och Nästansjö-papperen följde med, när jag hösten 1941 återvände till Uppsala, Hitlers pansar frös fast i gyttnan utanför Moskva, och Sverige underligt nog ännu inte var ockuperat.

Grisbacka, Umeå 8, 10 mars 1982

Jag har sett landet

*Jag har sett landet
där mjölken blommar ljusröd
i kilometerlånga blomsterängar
längs de nybrutna vägarna.
Landet där stormhatten står manshög
i de risiga bäckdalarna
och daldockan lyser gul
på strandängarna.*

*Jag har plockat hjortron längs gula remmar
över myrarnas ändlöshet.
Jag har vadat uppför fjällsluttningar
genom ljusgrön järja,
där björnen betar de späda knopparna.
Och jag har vandrat med sommarmolnen
över kala fjällryggar.
Gått med smältvattnets ständiga porlande
under mina fötter
rakt in i ändlösheten.*

KHD

järja = Lactuca alpina, tolta

FOLKMÅLSLITTERATUR I OKNYTT

INLEDNING

När jag hösten 1924 började i första klassen i Öhns B-skola visste jag inte mycket om socknens dialekt, Edsmålet. Jag hade tillägnat mig mitt modersmål i en sanatoriemiljö uppe på berget med anställda och patienter från stora delar av Sverige. Jag minns ännu när en klasskamrat, bondson från skolans omedelbara grannskap, sa:

-Dä ä kollt idå.

-Vad är det för kolt han talar om? tänkte jag. Jag hade ännu inte upptäckt regeln att gammalt kort a framför l i ådalsdialekterna ovanför Sollefteå uttalas som å. Den regeln behärskade däremot min nye kamrat Gunnar, i varje fall omedvetet. Han visste att på hemspråket säger man *káll* 'kall', *táll* 'tall', *sállt* 'salt' o s v.

Under mina tre år i folkskolan sög jag visserligen in litet grand av dialekten. Jag la till exempel märke till att flickorna, när de dansade ringlekar på rastera, rimmade på *myttje* 'mycket' och *styttje* 'stycket'. Eller var det *tyttje* 'tycker'? Jag minns inte längre så noga. I varje fall nådde mina insikter i dialekten inte så djupt.

När Herman Geijer och Delmar Olof Zetterholm satte mig i arbete som dialektupptecknare i mellersta och västra Ångermanland, trodde jag ännu att Edsmålet i närheten av Sollefteå stad var utdött eller utjämnat jämfört med dialekterna i de mer avlägsna bygderna Östergraninge och Tåsjö.

Vid ett försök att teckna upp ord nedanför berget i byn Österås hos den bonde som vi ofta umgicks med, svarade han och hans hustru vänligt på mina frågor. Men de talade liksom inom citationstecken och gärna i förfluten tid med ett lätt leende på läpparna, när de nämnde typiska folkmålsord. Jag minns att *slåttanna* 'höbärgningen' och *huvvela* 'tiden mellan vårarbetet och höbärgningen' särskilt ofta kom på tal.

Då kom yngsta pojken, ca 10 år, inrusande och ropade:

-Pappa! Nyhästen ha skennt.

Detta var ju ren ångermanländska i ordböjning, ordbildning och uttal (nt uttalades alveolart).

Jag tittade spörjande på mitt värdfolk.

-Det där har han tagit efter hos grannarna, sade bonden.

På så vis hade jag gjort min första erfarenhet av vad som jag senare skulle kalla dold bidialektism.

Långt senare i livet mötte jag - på annan ort - Märta, som hade gått några klasser över mig i Öhns skola. Genom henne lärde jag mig att det ännu fanns ett levande genuint Edsmål. Märta blev en utmärkt kontaktperson för inspelningar av det folkmålet. Hon lärde sig också strax att skriva sin barndoms språk med en tillämpning av landsmålsalfabetet, och hon är på Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala representerad av en

värdefull ordsamling och en bunt berättelser på Edsmål, som har både språkligt och etnologiskt värde. Utan tvivel porlar det en berättarådra i Märta Kihlgren, och den förlöstes när hon fick tillfälle att skriva sin egen språkform. Detta är en företeelse som jag har iakttagit hos flera norrlänningar.

Ed hörde liksom Johan Nordlanders födelsesocken Multrä till Sollefteå gamla pastorat, och dialekten är i huvudsak densamma hos *Essknärna* och *Multräörn*. Just beträffande gammalt å framför l skiljer sig emellertid Johan Nordlanders ordbok över Multräområdet från Märta. Nordlander har i regel ett avrundat mer a-liknande uttal än uttalet i Ed. Det beror på att hans Multräområde härrör från Klofsta intill gränsen mot Sånge, d v s i nedre utkanten av Sollefteåområdet. (Se vidare Multräordboken, s VII.)

Vi hoppas i fortsättningen kunna publicera ett flertal berättelser på bygdemål i OKNYTT, fastän sådana alltid vållar extra arbete. Vi börjar alltså nu med en liten genrebild från tiden kring 1930 i Adalen, författad av Märta Kihlgren, barnfödd i Öhns by i Eds socken. I nästa nummer ämnar vi fortsätta med två längre folklivsberättelser av samma hand. Svårigheterna gäller främst stavningen, som vållar bekymmer både teoretiskt och praktiskt. OKNYTT syftar inte till att publicera språkvetenskapliga utgåvor av dialekttexter utan till för gemene läsbara och lätt skrivbara texter, där folkmalet ändå kommer till sin rätt och ger det litterära innehållet lokal färg och friskt uttryck.

Märta Kihlgren skriver själv landsmålsalfabet i en s k grov version. Arkivarie Rune Västerlund i Uppsala har överfört hennes texter till den stavning som används nedan i "Stassresa". Därvid undviks alla tecken som inte finns på en vanlig skrivmaskin. Följande tarvar dock en förklaring:

å står för ett mycket öppet ä-ljud, ô för ett öppet grumligt ö-ljud, å för ett påfallande öppet å-ljud, o står alltid för det slutna o-ljudet som i svenskans *ko*, *bonde*, aldrig för å-ljud (OBS! *komma* uttalas alltså i Adalen med slutet o-ljud), L står för tjockt l, n står för tjockt n, som är vanligt i Adalen i t ex *vaz* och *stæz* (och ej enbart som i riksspråket vid rn), ş står för ett sje-ljud (ungefär motsvarande riksspråkets rs), men används mest bara i ljudföljden nş i denna text (i andra fall skrivs rs el dyl som i riksspråket). I början av ord uttalas sl som tonlöst l. De kursiverade orden förklaras nedtill på sidan.

"Stassresa" är hämtad från ULMA acc 24298 år 1960. OKNYTT tackar arkivchefen Erik Olof Bergfors för tillståndet att publicera texten, arkivarie Rune Västerlund för transkriptionen, och slutligen Märta för själva texten.

KHD

STASSRESA

AV MÄRTA KIHLGREN

Dä såg ut sôm dä ämnä sä tell å *valä* vackärt ä vär 'n dänn dan. Jäg haddä tingä på ti fo äkä *lavä* n Hapç Magnus. Sä jäg haddä falit brättomt om måran dänn för tell å ställä ållt i årning. Jäg stog *dävä* brönnä å höll på hinkä opp na vatt'n. Sä fo jä si a Brita å a Dea komma dangLänäs, sôm om dôm bärä va utä å fipjeck. Dä tänktä jäg: "Dä va dä föll *nättjän* å, nu dä jäg ha sô *stäckit* å snefft om tin!" Jäg *lessas* itt si dôm utan jäg tog byttäp å sjynna mäg å kutä in å fäktä på, å myttjä jära för hännäp. Å myttjä rektit, dôm kommä in *häva* mä. Män dä sa jäg sôm sanninga va att jäg intä haddä tin vä dôm för jäg ämnä mä ti *Sälät*. Dä sa dôm:

-Vi skö intä hinnär dä na länjä. Vi ha hört att du skö utät *Sälät* sô vi kom å vell beställä na littä vä dä.

-Jaa, sa jä, om ji fätta ji kårtt. För jäg *jett* gå å mjälkä tå nykälvä-kop å je kälvän å höpça å *stilla* kräka. Å sä ä jäg ju ålldeläs *oröstä* självä å.

-Int vell vi hinnär dä na, vi fändärä bärä om dä jeck an å fo beställä ättä na littä vä dä. Jäg fändärä på om du vellä våra snäll å tjöpä nagra huvvävrkspulvära ätt mäg. För tjufäm örä häll sä dännä. Jä sköllä ha hatt na littä alloe för mägan å, män dä fo föll våra. Du fo sô myttjä ti uträttä ätt mäg å litä päpunga ha jäg, bero på va dä köstä. Dä svära jäg:

-Nog skö jäg jära dä, för ä dännä ålltihop finns ju däpä aptekä. Å dit skö jäg ju ända ättä mellisip ätt a Anna. Ji fo föll kutä hit nann tå ji ätt aftan. Int tö vi dä presis könna säjjä när vi kom himm, män sä ohärraçç länjä ha föll itt 'n Hapç tin å våra hällär förstä jä. Ja, äjjö vä ji dä, å stå bra på ji.

- - - - -

valä bliva -- *lavä* med -- *dävä* vid -- *nättjän* näcken (lindrig svordom), "tusan" -- *stäckit* kort -- *lessas* låtsades -- *häva* hos -- *Sälät* Sollefteä -- *jett* måste -- *stilla* utfodra -- *oröstä* icke rustad, icke färdig (att resa).

OKNYTT¹ - EN BERÄTTELSE AV ÄLGOT HELLBOM

No är-ä myttje sôm hänner å sker sôm int går ti förkläre no, å mer var-ä fäll föf än nu. Ja minns momma berætte, hu hädde sitt hu en gång, dôm hädde na fetvesticker häll fet-ve sôm dôm hädde lægt ditti spis-vråa, sa han skulle törke. Å då var-ä sent om en kväll, då mo`rmora skulle gå å lægge-sä, sa får-a höra hæ fnåsa däri spisen. Å då hu titter dit, sa får-a si e-dæ nne fetve-tråna-dåna hõpper om varåen, alldenes sôm hæ hädde vøre någen där å flytte om dôm. Å hæ var - hæ skulle då væra mo`rmora hannes, sôm nyss hädde doge, hu trodde mo`mma då hæ va hu sôm va där å stöke mæ ven. Män inte så`g-a nannting int. Bæra hætt ve-tråna rördes alldenes tå-sä sja`lven.

Män hæ va no vanlit hæ dôm gick igänn dôm sôm va dö, å dôm har no sitt dôm å. N-Petrus väst-i-mærka tell äxämpel han såg då GammeL-Wedin han. Han mötte-n därpå vägen, då hæ va mörtt, å han var då sa näre sa han kände gänn-n, å då hadde-n vøre dö över åre Wedin. Å hæ ä sanning e-dæ nne. Män ett, tu, tre sa försvann-n, å han såg int tell-n na mer häller int.

1 Ljudbeteckning.

å långt öppet (ljust) a som i aha! t ex pråta, bål-sål

å kort slutet (mörkt) a, t ex katta 'katten', hannlar 'handlande', hätt-bann 'hattband'

o avser alltid det slutna o-ljudet i bo, bott. Observera därför: borte, komma, ofte

ö anger "grumlig" u-å-ö-vokal av skiftande kvalitet, t ex köL, köLa, hölle 'kol, kola, hålla'.

ä anger ä-ljudet som i räv, häst. Därför användes icke e i ord som fämm, äller, mäst m fl.

æ står för det öppna ä-ljud som förekommer i riksspråkets bära, värk, nerv, som alltså här skrivs: bæra, værk, nærv.

L anger "tjockt" l, t ex fuL, kLok, gåL, 'gård'.

Berättelsen först publicerad i författarens bok Medelpad berättar. 2. Hänt och upplevt m.m. på dialekt (Sundsvalls Museum: Sundsvall 1981), s 128-131.

Män no skrymte-nä ätter GammeL-Wedin-dänna no. Döm sae han hadde vöre en töcken-dänna skriv-kær, vöre myttje på tinnje å skreve ti kongs ött alle sôm var. Sa hæ var då en vådlig-n hög mæ pappe'r ätter n-daenn gubben ti alle låer, då han va dö, sa döm fick vräka ut då brötvis å braenne öpp.

Jaa, emeller-öm-ti då, sænn han va dö, sa hörde döm hör hæ var nägen som for å gick därpå bötten. Döm hörde hæ va nagen som tråva framm å tibåkar, sa hæ dompe å smöLa. Å då a Fia då, dotra, gick öpp å skulle si ätter va hæ var - för hu visste ju hæ var ingen sôm låg där - sa hörde-na hörre hæ jussôm fnåsa ti na pappe'r där, sôm öm hæ hadde vöre nägen då sôm raffse ött-så na pappe'r, män inte såg-a nägen int. Män no var hæ gubben no. Sôm spöke. Hæ va fäll nannting sôm han hadde gölmt ma tro. Å han komme no gänn flere nätter bak-ätter - jaa, hæ va fäll na tag emilla - inna han fick mæ-så hæ han skulle ha. Å no var hæ ' gubben no, GammeL-Wedin. Män sænn n-Petrus mött-n därpå väjen n-daenn kvällen, sænn ha-nt döm sitt te'll-n.

Män på taL öm hæ, sa har-ä no fönnes döm sôm ha hört skrymta, fast int hæ ha vöre någa å. Hæ va en eckör en gång sôm höll på skrämme live borti svärmora ött n-Sto'r-svö-Johan. Hu hadde komme dit-tell döm käringa öm e halj å skulle ligge där över nætta ti en kammar öppå bötten. Å sa på Moran då, då döm komme dit mæ kaffe ött-a, sa sått-a däri sännja å daerre alldenes förskräckLit å va vit i syna sôm e asp-löv - nä va säg ja, vit sôm e låkan. "Va i fridens dagar är-ä mæ'I?" sa a-Frida då, dotra hannes. "Å huga! Ja ha-nt söve en blönn på hele nætta ja-nt. I ha ju skrymta häri gåLn!" - "Skrymta? Män va säg I? Hæ har ja då aldrig hört int." - "Joo då, hæ smöLa härpå bötten hele nætta, å hæ var nägen sôm for å sprang här, sa göLv-teljan höppe. Gu' bevaera-dä, Frida, för en töcken gåL-hänna du ha komme ti!"

Jaa, då gick a-Frida ätter n-Johan då å føndere mæ han, öm hæ vaerkeligen skulle kunna vaera skrymta, sôm käringa hadde hört öm nætta. Män då skratte n-Johan han å sae:

"Int va hae na skrymt int!" A han förstog genest va hae var. Hae va na ekörer, förstär I, söm hadde e bo där uta väddjen, höllde på å byggde bo döm. A sa var-ä en gLugg öppunner röste - si hae hadde-n sitt n-Johan, sa han visste tå-nä. Si döm khöt in å ut gönöm n-daenn gLuggen eköran-dänna å lette-sä na söm va mjukt döm, söm döm kunne hä ditti bo. A hae va hae söm käringa hadde hört öm naetta. Män hae va jussöm hu ville-nt tro på e-dæenne, på n-daenn förklåringa käringa int.

"Ja tror va ja vill ja", sae-na. A höcken vet? Män hu ville aldrig ligge där na naett mer ätter e-dæenne käringa int.

Män ja gett beraette för I öm e'n söm döm kalle för NoLavärs-spiken. Han va från Selånger han, å hæ var i Selånger hae hände e-dæenne. I alla fall sa, n-daenn NoLavärs-spiken då, söm döm sae, han va ute sent öm en kväll. Klöcka va töLv å hae va mortt. A han skulle gå förbi Selångers-körka. A sa var-ä fäll nann gen-väg då ätter, ja jussöm ut-ätter körr-gåLn, å han va-nt raedd tå-sä n-daenn, sa han gick då där, för hae va nämmare. A då han komme då, förstär I, mitt för körka, sa fick-n höre hae va nannting söm let, nannting söm pep å kvidde jussöm hae hadde vöre e bån där. A hae komme alldenes från körkdöra, tyckte-n. A I vet, hadde-nä vöre nann äen, sa hadde-n fäll vörte raedd. Klöcka var ju töLv öm naetta, män NoLa-värs-spiken va-nt raedd han int. Han tog å gick in gönöm grinna han, in dit på körr-gåLn å dit-ött körkportten, förstär I, å då han komme dit, sa hörde-n n-daenn låten igänn, å sa fick-n si haett körkdöra rördes. Män då hadde-n fäll fögan vörte raedd då ändå, män sa fick-n si haett körkdöra rördes igänn, å mæ-däsamma sa let-ä licketöcken då igänn. Män då vart-n no illvar¹ sa han gick fram å tog ti körk-portten å rörde på-n, vre på-n jussöm, å då komme-n unnerfunn öm, förstär I, haett hæ va gång-jaerna, förstär I, söm va osmörd, sa döm gnåka. Sir I, hae blåste fäll na vaLighet, å körkdöra va oläst hu, å hæ vart drag hæ öpp-gönöm torne, sa portten stog å gnåka han. Könstrigare var-int-ä mae hae int.

Män hadde-nt-n vöre sa morsk n-daenn NoLa-värs-spiken, sa han hadde gått dit å sitt ätter va hae var, sa hadde-nä fäll vörte na spök-histori tå e-dæenne å. Jaa, töcke enkelt kan-ä no væra många gånger, då hæ spöker.

1 'misstänksam'

TALESÄTT PÅ ÄDALSMÅL
AV OSCAR LUNDIN

- 1 Ha du bie hun se bie du rompa å
eller
Ha du häle hun se häle du rompa å
- 2 Hän kaffe ä närmare bättjen än sättjen
- 3 Då löve ä som musöra ske man så
- 4 Då spärven ha drucke sä otörste i takdroppe ä de sex
vecker te värn
- 5 Då musa ä mätt ä mjöle beskt
- 6 Du ä lätt som havern på sextisju
- 7 Torpara å törgrana
- 8 Vell du vüle å vä n bonne ske du läggå gamspiken på
svagisn
- 9 Han ha ät opp nådåre för räven
- 10 De ä like se omöjlet som å kaste n pinne te pöttöm
- 11 Då åska dåne kom bibla fram
- 12 Då nöa ä nära ä slakta osynsle
- 13 Då loa ha gått i böttn, stane klocka
- 14 Falke först å grisa sään
- 15 Då krubbern ä tom bits hästa
- 16 Han som ska drättne i Fjärn han hänge sä inte i veboa
- 17 Å du inte rädd tärparjäntern ha du inge vett
- 18 Då dynja börj å (j)äs (j)äsa över alle brädder
- 19 Nu gå Skamma på töre lann
- 20 De ä se kallt at sticka sprätt i veboa
- 21 Kaste man n käpp i hunnhopen gnälln
han som få smälln
- 22 De vatten som ha runne bort i kvarnränna fo du inte igen
- 23 De ä samma va intvätt säg
- 24 Då man tala om trolla stå dom på bron
- 25 Dummete bönren fo störste pären
- 26 Änkesorg å armbågastöt räck inte länge
- 27 Frie du i mörkre fo de ta de som ä
- 28 Friarvägen ä korteste biten

- 29 Ingen ä se dålen som då man gifte sä å ingen se bra som
då man dö
- 30 Äktenskapet ä som en ryssja. Dom som ä inne vell ut å
dom som ä ute vell in
- 31 Då båna fo som dom vell grine dom inte
- 32 Bårnmagan ä som hölmåsn omättle
- 33 Skicke man båna te byss fo man gå ättä själv
- 34 Vägen him ä samma desamma som bort
- 35 Tig å törk in
- 36 Ge du dög i leken fo du tåla kneken
- 37 Man ha inte roligare än man gör sä själv
- 38 Han ä full å faen som körka ä full å bönnen på julmäran
- 39 De finns mange tok men inget ä likt andre
- 40 Han vet hurre n slipsten ske dras
- 41 Ong kan man dö
Gammal ska man
- 42 Hon ä ave, fulsia ut å vackersia in
- 43 Ene korpen hacke inte ut öga på anre korpen
- 44 Han höle hur kanka gol i n aen väl
- 45 Han ä ingenting ä äla ättä
- 46 Man ske vara om sä å kring sä för å fo na ti sä å på sä
- 47 Titt på öga hennes om hon tyck om dä
- 48 Å god mina alla dagar å friden som ja säg - tocke falk!
- 49 Man ske inte ha alla ägg i samma korg
- 50 Tänk n tärparpäjke måge sä när n bonne ske han ha mytje
framma hanlearn

RECESSIONER - ANMÄLNINGAR

ETT GENMÅLE

AV GUNNAR PELLIJEFF

I tidskriften OKNYTT nr 3-4 1981 har Eivor Nylund Torstensson anmält den av mig utarbetade Del 7. Kalix kommun. A. Bebyggelsenamn i serien Övre Norrlands ortnamn. Hennes framställning är på många punkter av den art att den kräver en bestämd gensaga.

Redan från början anslås där den rätta grundtonen när hon deklarerar att framställningen i nämnda verk "inte bör tjäna som förebild för övriga delar av serien Övre Norrlands ortnamn". Där får alltså redaktören för serien i fråga veta vad han i fortsättningen har att rätta sig efter.

Hon menar också att den tillämpade modellen i framtiden skulle leda till "onödigt arbetskrävande" utgåvor. Vad som är onödigt arbetskrävande är ju en högst subjektiv bedömning, men bekvämligheten får inte på något sätt tjäna som rättensnöre för framställningen i verk av den här arten.

Som exempel på överflödigt framställningssätt anför hon artikeln *Sätholmen*, som hon menar borde ha avslutats i och med formuleringen "Namnets förled är oklar". Det följande forslaget till en tänkbar tolkning skulle alltså enligt henne ha uteslutits. En märklig uppfattning. Enligt Eivor Nylund skall man tydligen tolka endast namn som *Björkvattnet*, *Granholmen* och *Långforsen*, medan namn som inte är helt klara skall lamnas åt sitt öde. En sådan modell förefaller nog vara i torftigaste laget. Och vad har i så fall en etymologiskt inriktad ortnamnsforskning egentligen för existensberättigande. Nej, finns det en förklaringsmöjlighet så bör den föras fram även om den inte är helt klar.

I fortsättningen beskylls jag vidare för "osakligt framställningssätt" bl a i artikeln *Yttermorjärv*. Hon menar bl a att jag borde ha nämnt det finska uttalet *Morajärvi* med kort ä-ljud och det hade jag väl kunnat göra i synnerhet som jag upptecknat uttalet år 1938. Däremot baserar jag inte min tolkning på detta uttal. Måhända kan det synas obegripligt för henne att någon kan underlåta att bygga en tolkning endast och allenast på det egna upptecknade uttalet utan hänsyn till andra uppteckningar. Så förhåller det sig dock i detta fall. En god regel säger att man när skilda uttal föreligger skall prioritera det genuina lokala uttalet, och detta har kort o, inte ä, i förleden. Det anförs också i artikeln, men det har Eivor Nylund tydligen inte lagt märke till, eller nonchalerat. Namnda uttal har till yttermera visso upptecknats av två personer, båda synnerligen goda upptecknare, och faktum kan lätt konstateras i uppteckningarna. Eivor Nylund förfasar sig också

över att jag utgått från en konstruerad form **Murajärvi*. Det förvånar mig högeligen att hon betvivlar att det -*järvi*, som ingår i ett stort antal sjönamn i Kalixsocknarna är det finska *järvi* 'sjo'. Det är den enda konstruktion jag gjort, och den är nur entydig som helst. Uttalat *mura* (enligt finsk ortografi) föreligger däremot och är ju ingen konstruktion. Detta *mura* i betydelsen av viss markbeskaffenhet finns också belagt såväl hos Lonnrot som i *Suomalais-ruotsalainen Suuranakirja* och *Nykysuomen sanakirja*. Något subst *mora* med sådan betydelse anförs däremot inte i något av dessa lexika. Det förnållandet att jag sammanställt ett på orten upptecknat uttal med ett likalydande lexikalt väl belagt ord är alltså enligt Eivor Nylund att se som "osakligt framställningssätt". En minst sagt egendomlig uppfattning. Eller menar hon att nämnda lexika far med osanning?

Men jag fortsätter på den osakliga linjen med tolkningen av namnet *Pulkkejärvi*. Den är enligt Eivor Nylund baserad på en folketymologi. Ingalunda. Den bygger på en saklig upplysning av en på 1800-talet i byn född och där uppvuxen sagesman. Han kände säkerligen mycket bättre till äldre förhållanden i byn än Eivor Nylund, som av allt att döma aldrig ens varit där. Hans uppgifter om vintervägen verifieras f ö av den ursprungliga versionen av generalstabsbladet 30 Öfver-Kalix, där vintervägen i fråga finns inlagd. En lätt kontroll som hon har struntat i. Den har kanske varit onödigt arbetskrävande? Men inte nog med detta. Hon säger också i undervisande ton att man brukar utmärka en vinterväg över isen med ruskor. Tror hon verkligen att min sagesman inte kände till detta? Forvisso gjorde han så, och ändå kunde han påstå att man bläckt vägen över sjön. Varför? Jo därför att han kände till de faktiska förhållanden som Eivor Nylund inte brytt sig om att ta reda på. På det ställe där vintervägen i fråga övertvårrar sjön är denna nämligen inte stort mer än 100 m bred, och där behöver man ingalunda traska omkring och sätta ut ruskor. Det räcker med en bläckning på de båda stränderna, något som min sagesman kände till.

På s 28 påstår hon helt frankt att *Pulingberget* är ett äldre namn på *Degerberget*. Här vet hon uppenbarligen inte vad hon talar om. Att påstå att *Degerberget* i relativt sen tid skulle ha ersatt ett äldre *Pulingberget* får nog anses vara omöjligt att leda i bevis, och Eivor Nylund har givetvis inte på något sätt motiverat sitt påstående. I stället är det ju så att *Pulingberget* företer alla tecken på att vara ett sekundärt, lagesangivande namn, 'berget vid *Puling (Pålänge)*', en ytterst vanlig namngivningsmodell.

Hon gräver också fram den gamla skolmästarpeppinen när hon apropå behandlingen av namnet *Storsien* menar att jag gjort mina terrängstudier på grundval av kartbilden och att man i alla andra sammanhang får "lära sig att e n b a r t ett sådant förfaringssätt inte är tillräckligt. Terrängstudier på ort och ställe är helt enkelt nödvändiga". En sanning som jag kant till långt innan Eivor Nylund ens visste vad ett ortnamn

var. Men det har tydligen helt undgått henne att jag ett par rader tidigare lämnat den sakliga upplysningen att "Vid byn finns sanka marker med små vattenstråk som bitvis är underjordiska och tidvis uttorkade". Detta ur egen erfarenhet; jag har nämligen gjort uppteckningar på ort och ställe. Det skadar följande aldrig att läsa vad som står i det verk man recenserar. Att jag sedan pekat på att faktum går att utläsa även ur kartbilden är en upplysning till läsaren. Jag kräver nämligen inte att även denne skall vara tvungen att kontrollera fakta på ort och ställe. Här frågar man sig också hur det förhåller sig med Eivor Nylunds terrängstudier på ort och ställe i det *Pilkkajärvi* som hon menar sig känna så väl.

Vad så beträffar anmärkningen om *Kainuu* förhåller det sig så att det som behandlas är namnet *Kalix (Kalix)*. *Kainuu* är ett helt annat namn som inte har något språkligt samband därmed.

Avslutningsvis kan väl sägas att det nog funnits skäl för Eivor Nylund att mitt i alla beskyllningar för osaklighet och okunnighet besinna det gamla talesättet att man inte ska kasta sten när man sitter i glashus.

BO LUNDMARK: *Bæ i'vi, männo, nástit. Sol- och månkult samt astrala och celesta föreställningar bland samerna.* Akad avhandling (=Acta Bothniensia Occidentalis). Västerbottens museum, ISSN 0347-8114. Umeå 1982.

Det har ju föreslagits, att vi i OKNYTT skulle anmäla böcker av intresse för Sällskapetets medlemmar. En doktorsavhandling som Bo Lundmarks ovan rubricerade hör utan tvekan till denna grupp av böcker. Författaren ger en vid överblick över vad man vet om samernas föreställningar om himlakropparna och liknande fenomen. Inte minst intressant är vad han skriver om norrskenet i den samiska folktron. Han har sorgfälligt gått igenom källorna och sätter in uppgifterna om samernas föreställningar i deras religionshistoriska sammanhang. I en del fall anför han även likartade tankegångar hos nybyggarna.

Boken är en doktorsavhandling med rikligt med citat på främmande språk och med utförliga noter och litteraturhänvisningar men annars skriven på lättillgänglig svenska.

Även om avhandlingen faller inom teologiska fakulteten, har den genom den stora bredden i författarens material ett stort intresse för alla som är intresserade av folkliga föreställningar om himlakropparna och besläktade fenomen, samt naturligtvis för alla som är intresserade av samernas kultur.

Trygve Sköld

Ume-etnologi. Meddelanden från Etnologiska institutionen vid Umeå universitet. Nr 1. April 1982. Redaktör: Alf Arvidsson. Redaktionsmedlemmar: Kerstin Arbaeus, Britta Lundgren. ISSN 0280-3399. Reproduktionscentralen, Humanisthuset, Umeå. 30 s.

Den 10 december 1981 utnämndes forskardocent Phebe Fjellström till professor i etnologi, särskilt nordeuropeisk, vid Umeå universitet. Därmed fick Etnologiska institutionen också formellt fast mark under rötterna. För att sprida kunskap om denna redan i november 1977 inrättade institution utgavs för en tid sedan ett stencilerat häfte, Ume-etnologi Nr 1, där forskning och forskarpersonal presenteras.

Särskilt framhålls i häftet det tvärvetenskapliga klimatet vid Umeå universitet (manifesterat t ex i samarbetet inom Luleå-projektet). Institutionen har också engagerat sig i s k överbyggande kurser, såsom B2-kursen om *Textil tradition och etnologisk metodik*.

Särskilt tacksam är man för de s 20 ff upprättade bibliografierna, där institutionspersonalens publiceringsverksamhet 1975 och framåt presenteras. För OKNYTT:s läsare kan det t ex vara av intresse att kanna till Phebe Fjellströms uppsats *Olof Rudbeck d.y.:s Lapplandsresa år 1696. Etnologiska kommentarer till en 300-årig handskrift* (i: Vitterhetsnöjen. Läsning för humanister och andra. Umeå 1980) och Katarina Ek-Nilssons artikel *Några bondekonstnärer i Ångermanland* (i: Hemslöjden 1981). På sidorna 24-26 förtecknas framlagda B- och C-uppsatser vid institutionen. Det är bra!

Ume-etnologi är en enkel, stencilerad publikation. Några in- advertenser kan registreras i förteckningen över tryckta skrifter. Dessutom heter riksarkivarien Sven Lundkvist (inte Lundquist). Men sådana detaljer spelar mindre roll! OKNYTT hälsar kollegan Ume-etnologi välkommen i "presskören". Ume-etnologi manar också andra institutioner till efterföljd.

Lars-Erik Edlund

FRÅN LÄSEKRETSEN

Onödigt arbete!

Må det tillåtas en amatör att framföra några synpunkter på forskning i arkiv i gamla handskrifter.

Som nybörjare var det en lång tid mycket fascinerande att arbeta med tolkning av handskrifter i riksarkiv, landsarkiv, lantmäteristyreelsearkiv m fl. Jag fick en vision om och en känsla för sättet att skriva, tala och formulera domslut, dekret, förordningar, avhandlingar, lagar etc och tyckte mig känna fläkten av det som fornt var - det sista sitter bergfast kvar.

Efter att ha läst rätt mycket tryckta källor för mitt forskningsjobb, fann jag att många personer före mig läst exakt samma handskrifter. Jag efterhörde därför vid flera tillfällen i riksarkivet, landsarkiv och andra arkiv om inte den och den akten, den jordeboken, den domboken etc fanns texttolkad och utskriven med maskin.

Nästan alltid fick jag svaret att handskriften i sin helhet ej fanns utskriven. Ibland fick jag reda på att vissa delar av handskriften fanns kopierad och tolkad i ett visst arbete.

Det är ett ganska tidsödande arbete, för amatörer, att tolka handskrifter äldre än 1800-tal. Om man en längre tid suttit och arbetat med 1700-talsskrift, så känns det som att börja på nytt när man övergår till 1500-tal eller 1600-tal.

Dessutom finns det så många olika handstilar att lära känna - förutom att det kan vara nästan omöjligt att tolka en skadad handskrift. Visst finns det fackkunnig personal på arkiven - men ack de räcker ej till!

På varje arkiv sitter långtidsforskare med omfattande objekt. Dessa forskare är synnerligt hjälpsamma mot oss, som kan så mycket mindre, men man måste ju ta hänsyn till att de måste få arbetsro med sina arbeten.

Släktforskningen har på senare år ökat lavinartat. Det är en forskning på gott och ont - mest på gott! Varför? Jo, genom att forska i sin släkt finner forskare så mycket om forna tider, att en gemenskap uppstår med allt som förr fanns och en respekt

för vad våra förfäder uträttat.

Det tråkiga är blott att så många, ibland ovarsamma, händer sliter våra handskrifter. Anslagen till underhåll av handskrifts-samlingarna vid arkiven håller ej jämn takt med förslitningen.

Vi måste nu få ett snabbt slut på förslitningen av oersättliga handskrifter och vi måste få ett betydligt angenämare forskningsklimat i våra arkiv.

För förverkligande av detta erfordras i första hand följande:

- 1 Att var och en som texttolkar en handskrift eller del därav, som ett tack för den gratiservice som erhålles, förbinder sig att lämna en avskrift på maskin, på ett speciellt papper med visst brevhuvud, av sin texttolkning,
- 2 att för den skull arkiven tillhandahåller skrivmaskiner, så att utskriften kan ske omgående - då kommer det att funka, och
- 3 att den datacentral som håller på att byggas upp av arkiven infogar dessa utskrifter i sitt minne.

När då i framtiden dataterminaler är utbyggda - ja, då skulle jag vilja vara forskare!

Tänk vilken tidsvinst bl a att inte behöva texttolka "i onödan"!

tycker

Sven Hartelius

FRÅGOR

MERA OM ORTSBOÖKNAMN

Jag har under en följd av år hållit på med en undersökning om nordsvenska ortsboöknamn. Ortsboöknamn är kollektiva öknamn av typen *pitepaltar*, *burträskrödskjortor*, *helgumskråkor*, *attmarspannkakor* och *locknesmalingar*, avseende sockenborna i Piteå, Burträsk, Helgum, Attmar och Lockne respektive. Men ortsboöknamn är också öknamn på bybor, innevånarna i häradet och landskap, ja också hela landsändar. Ett exempel på det sistnämnda är beteckningen *klykiattare* för innevånarna i Västernorrlands län, Y-län.

I ett tidigare nummer av vårt medlemsblad (OKNYTT Nr 2/1980) har jag frågat efter denna typ av öknamn, och även fått en del svar. Än är det emellertid inte för sent att lämna in svar på nämnda frågelistan. Jag repeterar frågorna här:

Vilka ortsboöknamn (sockenboöknamn, byboöknamn) känner Du till från Din hembygd?

Presenteras öknamnen i form av ramsor, t ex *ovansjöhundan*, *ängeskånken*, *bolttjärnrävan*, *kallstahundan*, *ensillerskatan* etc från Borgsjö, Medelpad, eller parvis rimmade *lokglopan - blekasopan* från Lockne, Jämtland? Förekommer det att öknamnet rimmar på ortnamnet (t ex *opglop*, *Ope*, *Brunflo sn*), börjar det på samma bokstav som ortnamnet (t ex *jidejit*, *Gideåget*, *Gideå sn*) eller är det på annat sätt anknutet till själva ortens (byns, socknens) namn?

I vilka olika situationer har öknamnen använts? (Danser, auktioner, på exercisplatser etc?)

På vilka olika sätt kunde ortsboöknamnen användas? Det berättas t ex att man lockat på *medelpadsgrisen* med ett harmligt "Gyss, Gyss" eller härmat *ångermanlandskråkans* läte.

Kan ortsboöknamnens ålder på något sätt avgöras? I de fall sockenborna/byborna har två öknamn: kan på något sätt avgöras vilket av öknamnen som är äldst? Vad är orsaken till att vissa ortsbör har flera öknamn?

Jag vill också komplettera med ytterligare två frågor. Jag har för det första funnit att också helt vanliga inbyggarbeteckningar kan användas i nedsättande betydelse. Så t ex tycks *burträskare* också kunna betyda 'skojare'. Känner Du till exempel på detta förhållande från andra håll?

För det andra är det uppenbart att inbyggarbeteckningar även kan användas i en överförd betydelse på ett litet annat sätt. Ett exempel visar bäst. En helgumsbo kan som ovan sagts skämtsamt kallas *kråka*. Det kan emellertid också förekomma att fågeln kråka kallas för *helgumsbo*. Det kan alltså heta "Vi ha verkligen gott om helgumsbor här på gården" om man har mycket kråkor på gårdsplanen. Ett annat exempel: byborna i Knafthen (Lycksele sn) kallas för *vitskallar*. *Vitskalle* är emellertid också benämningen på en myrväxt (enligt vissa uppgifter ängsull, enligt andra en speciell sävart). Men man kan skämtsamt också kalla växten för *knafthojke*. Denna typ av lek med språket förekommer inom parentes sagt också i den forntida isländska skaldepoesien och kallas där *o f l i ö s t* -bildning. Känner Du till exempel på denna användning av inbyggarbeteckningar? Ge gärna exempel på hur orden då har kunnat användas.

Jag är mycket glad över att återigen få vända mig till Johan Nordlander-sällskapetets medlemmar med mina frågor. Svaren kan sändas till mig under adressen Johan Nordlander-sällskapet, Humanisthuset, 901 87 UMEA. - På förhand ett hjärtligt tack för hjälpen! (Använd gärna den bifogade frågelistan!)

Lars-Erik Edlund

REDAKTIONELLT

VÄRRABATTER

Johan Nordlander-sällskapet har glädjen att bland sina medlemmar räkna två norrländska bokförläggare med tyngdpunkten i landsändans egen litteratur, fastän med lite olika inriktning sinsemellan.

Roger Jacobsson i Umeå ger på Två Förläggare Bokförlag framför allt ut äldre eftersökt norrlandslitteratur i nya typografiskt påkostade och tilltalande facsimileutgåvor. Han erbjöd i förra numret vårt sällskaps medlemmar att köpa den nya utgåvan av O P Pettersson Gamla byar i Vilhelmina, 4 delar, för 145 kr i stället för 190 som blir cirkapriset i bokhandeln. Erbjudandet står kvar, och ett nytt beställningskort bifogas i detta nummer av OKNYTT. "Gamla byar" har tryckts på Nyheternas tryckeri i Umeå och föreligger nu (maj 1982) färdig och bunden i två volymer.

Charlie Wedin i Bjästa ger på CeWe-förlaget bland annat ut nyare litteratur, både skönlitterär och topografisk, med norrländsk anknytning, mest mellannorrländsk, vågar man kanske påstå. Tidigare erbjöd han vårt sällskaps medlemmar rabatt på den andra upplagan av "Övre Norrlands bygdemål". Det anbudet kvarstår. Därtill kommer nu tre nyutgivna böcker, som bör intressera våra medlemmar:

E. Per Söderlind, Sollefteå bruk och Bollsta masugn. Bokhandelspris 116:-, rabattpris 65:-.

Maj-Britt Kristiansson, Ådalen. Hantverk och Hemslöjd. Bokhandelspris 68:-, rabattpris 39:- samt

Lars G Candell, Ört och kryddor i skog och mark. Bokhandelspris 58:-, rabattpris 41:-.

De dryga portona numera, inte minst postförskottsavgifterna, åter lätt upp en stor del av rabatterna. CeWe-förlagets priser ovan inkluderar portot. Genom att betala i förväg med inbetalningskort undviks postförskottsavgiften. Hos Två Förläggare Bokförlag sparar man enklast portot genom att själv hämta boken vid lägligt tillfälle i Umeå Antikvariat, Västra Espl 6 (=E4), tisdag-fredag, säkrast kl 14-18.

Karl-Hampus Dahlstedt

SÄLLSKAPETS MEDLEMSANTAL

Någon lista över nya medlemmar publiceras inte i detta nummer. Vi ämnar i stället i nästa nummer meddela en lista över samtliga medlemmar i bokstavsordning. Antalet medlemmar i sällskapet är för närvarande 328, därav 20 ständiga.

Sekreteraren

JOHAN NORDLANDER - SÄLLSKAPET

Johan Nordlander-sällskapet, grundat 1979, bär sitt namn efter nestorn inom norrländsk humanistisk forskning. Sällskapet har till uppgift att verka i Johan Nordlanders anda. Det skall främja kontakten mellan å ena sidan forskare av skilda slag och å andra sidan institutioner som universitet, arkiv, bibliotek och skolor. Sällskapet skall vidare bl a utge källskrifter till Norrlands historia, folkliga kultur och språk samt publicera undersökningar inom dessa ämnen. Sålunda utger sällskapet en skriftserie. Den första delen i serien innehåller en biografi över Johan Nordlander, en bibliografi över hans skrifter samt ett antal uppsatser av Nordlanders hand. Sammanställningen är gjord av Lars-Erik Edlund. I skriftserien har även utgetts ett nytryck av *Övre Norrlands bygdemål* av Karl-Hampus Dahlstedt och Per-Uno Agren. Vidare har utgetts en tredje del med titeln *Norränningar förr och nu. Från järnålderns Genebor till Multrä myror*. 1982 utkom sällskapets fjärde skrift *Från Finnmarker och Ådalar. Mellannorrländsk kultur- och socialhistoria från sju sekler*. Sällskapet utger också ett medlemsblad OKNYTT som utkommer med två omfångsrika dubbelnummer per år.

Medlemskap i sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften 50 kronor (insättes på postgirokonto nr 439 25 05 - 6). Ständigt medlemskap vinnas genom erläggande av en engångssumma om 500 kronor. Sällskapets medlemmar erhåller OKNYTT samt årsboken. Johan Nordlander-sällskapet sammanträder minst två gånger per år, vanligen i Umeå. Vidare anordnar sällskapet årligen föreläsningar på ett par norrländska orter utanför Umeå.

